

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ
СТАРШОКЛАСНИКІВ В ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2318-сп-1з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
А. М. Булавіна

Керівник: професор кафедри соціальної педагогіки,
доцент, доктор пед. н. _____ Л. О. Сущенко

Рецензент: доцент кафедри соціальної педагогіки,
доцент, к.пед.н. _____ Ю. Р. Мацкевіч

Запоріжжя
2020

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні засади проблеми формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.....	12
1.1. Небезпечна поведінка дітей в Інтернеті як соціально-педагогічна проблема.....	12
1.2. Сутнісні характеристики процесу формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.....	22
1.3. Діагностика рівнів сформованості безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.....	29
Розділ 2. Технологія формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.....	44
2.1. Розробка, обґрунтування та характеристика технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.....	44
2.2. Особливості реалізації технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.....	60
2.3. Аналіз ефективності технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.....	71
Висновки.....	88
Список використаних джерел.....	90
Додатки.....	97

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 81 с., 7 таблиць, 1 рисунок, 61 джерело, 2 додатки.

Об'єкт дослідження: формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

Предмет дослідження: технологія формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

Мета дослідження: розробити, науково обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз і синтез, систематизація, порівняння, узагальнення для з'ясування змісту базових понять дослідження, соціально-педагогічної сутності небезпечної поведінки підлітків в Інтернеті, розробки технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті; емпіричні – анкетування, бесіди, фокус-групи, соціально-педагогічний експеримент; спостереження, порівняння експериментальних даних для перевірки ефективності розробленої технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті; статистичні – кількісний та якісний аналіз результатів дослідження з метою узагальнення даних експериментальної роботи, методи математичної статистики, зокрема коефіцієнт кореляції Пірсона та критерій Стюдента, для порівняння й підтвердження емпіричних результатів.

Теоретичне значення роботи полягає у системному підході до формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

Практичне значення роботи полягає у розробці технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

Галузь використання: заклади освіти.

БЕЗПЕЧНА ПОВЕДІНКА, СТАРШОКЛАСНИКИ, ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖА, ФОРМУВАННЯ, ТЕХНОЛОГІЯ

SUMMARY

Bulavina A. M. The Formation of Safe Internet Behaviour of High School Students

The qualifying work consists of introduction, 2 parts, findings, list of literature (61 items, 5 of foreign origin), 2 addenda on 8 pages. The qualifying work volume is 104 pages long, 82 of them – main text. There are 7 tables and 1 illustration.

The qualifying work gives theoretical survey and describes the experimental research of the formation of safe Internet behaviour of high school students. The master's thesis analyses unsafe Internet activities of children as a socio-pedagogical problem, negative impact of the Internet on the personality of a teenager. The author defines the concept of «Internet threat» and suggests a classification of Internet threats grounded on human well-being aspects; characterizes the criteria of safe Internet behaviour, indicators and levels of their formation; determines the current level of Internet safe behaviour of 13-16 year olds.

The research object: formation of safe Internet behaviour of high school students.

The research subject: technology formation of safe Internet behaviour of high school students.

The research purpose: rationale, elaboration and implementation of the technology formation of safe Internet behavior of high school students.

The research tasks are:

- to analyze unsafe behavior of children in the Internet as a social and pedagogical;
- to define of the characteristics of the activity of social pedagogue on social of the formation of safe Internet behavior of high school students;
- to analyze of the results of the diagnostics of the level of the formation of safe Internet behavior of high school students;

- to reason argumentation, development, implementation and verification results of the effectiveness of safe Internet behaviour technology of high school students.

The part 1 – «Theoretical foundations of the formation of safe Internet behavior of high school students» – unsafe behavior of children in the Internet as a social and pedagogical issue and the negative impact of the use of the Internet on the personality of a teenager are analyzed. The definition of «Internet threat» is given and the author's classification of the Internet' threats is elaborated.

The part 2 – «Technology formation of safe Internet behavior of high school students» – the technology of the formation of safe Internet behavior of children 13-16years old in the professional activity of a social pedagogue has been scientifically justified and elaborated.

The result-evaluation part of the technology involves the analysis of the success of the implementation of three components: educational, communication and information through the achievement of technology goals.

The effectiveness of technology implementation is confirmed by the significant dynamics of reducing the low level, increasing medium and high levels of cognitive, relational and behavioural criteria for safe Internet behaviour of 13-16 year olds.

Keywords: safe behaviour, high school students, Internet network, formation, technology.

ВСТУП

Інформаційно-комунікаційні технології є одним з найважливіших чинників, що впливають на формування суспільства XXI століття. У більшості держав серед національних пріоритетів – розвиток інформаційного суспільства. Інформаційна сфера України перебуває в стані активного становлення. Масштабне й динамічне проникнення інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема мережі Інтернет, в усі галузі життєдіяльності людини значно впливає на її соціальне самопочуття й орієнтації. Діти є однією з найуразливіших груп у цьому процесі. Інтернет – це важливий чинник соціалізації сучасної дитини, взаємодія з яким неоднозначно впливає на її здоров'я та соціальне становлення. З одного боку, Інтернет дає дитині величезні можливості для спілкування, читання книг, відвідування онлайн-музеїв і перегляду кінофільмів, але разом з тим містить загрози, які можуть мати негативні наслідки для благополуччя самої дитини та її близьких.

За даними світової Інтернет-статистики, у 2016 році в Україні 44,1 % населення були користувачами Інтернету. Відповідно до результатів досліджень фактор-груп на замовлення Інтернет-Асоціації України в березні 2017 р. частка регулярних користувачів Інтернету становила 64,8 % населення України у віці від 15 років, з яких 34,5 % молоді люди 15-29 років. І хоча статистика не надає можливості побачити розподіл цих користувачів на вікові категорії, безперечно, діти й молодь є активними користувачами всесвітньої мережі.

У Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. № 230 р. «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» одним із пріоритетів названо створення безпечного інформаційного простору для дітей, зокрема через такі шляхи: забезпечення захисту персональних даних дитини та іншої конфіденційної інформації про неї, забезпечення безпеки дітей

в інформаційному просторі; формування політики запобігання проявам радикалізму, расизму, ксенофобії та іншим формам екстремізму в дітей в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій; упровадження системи соціально-педагогічної роботи з батьками з питань безпеки дітей в інформаційному просторі.

У Концепції нової української школи зазначено, що одними із ключових компонентів нової школи є новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві, та тісна співпраця з батьками й громадами. Відповідно до «Рекомендацій Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» від 18 грудня 2006 р. серед ключових названо інформаційно-цифрову компетентність, яка зокрема передбачає навички безпеки в Інтернеті та кібербезпеки. Нова українська школа працюватиме на засадах особистісно зорієнтованої моделі освіти, відповідно до якої школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму.

Різноманітні програми з безпечної поведінки дітей у мережі Інтернет активно впроваджують в Україні державні, громадські та бізнес-структури, але діяльність у цьому напрямку має несистемний характер.

Незважаючи на значну роботу, яку проводять у країні (наукові дослідження, розробка посібників для батьків з питань безпечного Інтернету для дітей, публікації результатів соціологічних досліджень з цієї проблеми, ситуативне впровадження в закладах освіти уроків з Інтернет-безпеки та авторських програм), формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті є актуальною соціально-педагогічною проблемою. На нашу думку, важлива роль у формуванні безпечної поведінки дітей у всесвітній мережі Інтернет належить соціальному педагогові. У контексті стрімкого розвитку інформаційних технологій саме він сьогодні має сприяти успішній соціалізації дітей та формувати в них навички безпечної поведінки в Інтернеті.

Аналіз наукової літератури свідчить про значну увагу вчених і практиків

до різних аспектів безпечної поведінки дітей в Інтернеті. У сучасній соціальній педагогіці змістовно розглянуто теоретико-методологічні та методичні засади соціально-педагогічної діяльності (Т. Алексеєнко, І. Зверєва, А. Капська, С. Курінна, Л. Мардахаєв, Л. Міщик, А. Мудрик, С. Омельченко, В. Поліщук, І. Трубавіна, С. Харченко, Є. Холостова та ін.), різні аспекти соціально-педагогічної роботи з підлітками (О. Безпалько, О. Караман, С. Коношенко, Л. Цибулько та ін.). Філософський аспект соціалізації в контексті Інтернету розкрили Ф. Власенко, С. Данилов, І. Девтеров, та ін., педагогічний аспект представили у своїх роботах Я. Галета, О. Кузьміна, Л. Мардахаєв, А. Мудрик, В. Плешаков, В. Радул, М. Угольков та ін.; соціологічний – М. Данилова, В. Жилкін, Є. Прохоренко, Л. Черноус, А. Чистяков, та ін., психологічний – Є. Белінська, Т. Карабін, А. Лучінкіна та ін.

Різні види загроз в Інтернеті благополуччю дитини досліджують В. Антонов, Ю. Бабаєва, О. Войскунський, Б. Дзюдзюк, В. Дзюдзюк, Р. Дремлюга, С. Лівінгстон, А. Петренко-Лисак, О. Смилова, М. Снітко.

Формуванню безпечної поведінки присвятили свої дослідження О. Булгакова, Р. Васильєва, Л. Кравченко, Л. Малинівська, Т. Петухова, А. Попков, Н. Саттарова, Л. Сорокіна та ін.

Компетентнісний підхід у формуванні поведінки висвітлили В. Болотов, О. Глузман, Г. Селевко, В. Сєріков, В. Химинець, О. Часникова. Компетентності в контексті безпечної поведінки в Інтернеті вивчають Є. Зотова, Л. Іломакі, А. Кантосало, М. Лаккала, Т. Нестік, О. Рассказова, Г. Солдатова.

Недостатня теоретико-методична розробка цієї проблеми в соціальній педагогіці та необхідність її вирішення на теоретичному й практичному рівнях зумовили вибір теми магістерської роботи: «Формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернет-мережі».

Об'єкт дослідження: формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

Предмет дослідження: технологія формування безпечної поведінки

старшокласників в Інтернеті.

Мета дослідження: розробити, науково обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання:**

1. Проаналізувати небезпечну поведінку старшокласників в Інтернеті як соціально-педагогічну проблему.

2. Розглянути сутнісні характеристики діяльності соціального педагога з формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

3. Виявити сучасний рівень сформованості безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

4. Розробити, науково обґрунтувати й експериментально перевірити технологію формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

Відповідно до визначених завдань застосовано такі методи дослідження: теоретичні – аналіз і синтез, систематизація, порівняння, узагальнення для з'ясування змісту базових понять дослідження, соціально-педагогічної сутності небезпечної поведінки підлітків в Інтернеті, розробки технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті; емпіричні – анкетування, бесіди, фокус-групи, соціально-педагогічний експеримент; спостереження, порівняння експериментальних даних для перевірки ефективності розробленої технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті; статистичні – кількісний та якісний аналіз результатів дослідження з метою узагальнення даних експериментальної роботи, методи математичної статистики, зокрема коефіцієнт кореляції Пірсона та критерій Стюдента, для порівняння й підтвердження емпіричних результатів.

Теоретичне значення роботи полягає у системному підході до формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

Практичне значення роботи полягає у розробці технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ В ІНТЕРНЕТІ

1.1. Небезпечна поведінка дітей в Інтернеті як соціально-педагогічна проблема

Проблема небезпечної поведінки дітей в Інтернеті є новою для наукового простору соціальної педагогіки. Тому для вирішення завдань нашого дослідження ми зосереджуватимемо увагу на теоретичних аспектах цієї проблеми, які висвітлюють не лише в психолого-педагогічній літературі, а й в інших галузях науки. Усебічний аналіз наукової літератури дозволив визначити такі напрями. По-перше, це наукова література, присвячена питанням соціалізації сучасних дітей в Інтернеті. По-друге, література, що висвітлює небезпеки та ризики, з якими стикаються діти під час користування Інтернетом. По-третє, це література, яка характеризує особливості роботи соціального педагога з формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті.

Аналізуючи наукові джерела першого напрямку, розпочнемо з вивчення досліджень Інтернет-соціалізації представниками філософської науки.

Соціалізацію особистості з урахуванням Інтернет-чинників описав С. Данилов. Це поняття він розглядає у двох вимірах. По-перше, це, як було вже зазначено, соціалізація у віртуальному кіберпросторі через засвоєння особистістю норм і цінностей, моделей поведінки в мережевому просторі. Показниками такої успішної соціалізації є рівень комп'ютерної та інформаційної грамотності особистості, знання правил і наявність навичок взаємодії в інтернет-просторі. По-друге, це соціалізація в реальному світі через віртуальний вимір. Автор наголошує, що Інтернет – це не лише «потужний чинник вторинної соціалізації, а й виграє конкуренцію в інститутів, що реалізують первинну соціалізацію» [18, 43].

Подібних висновків доходить й І. Девтеров у монографії «Соціалізація людини у кіберпросторі» [20]. Він виокремлює основні особливості соціалізації людини в кіберпросторі: процес входження користувача в соціокультурне середовище за допомогою освоєння технологій комунікації, оволодіння інформаційною культурою, напрацювання соціальної навігації та електронної писемності, утвердження нових соціальних норм, цінностей і рольових вимог.

Підкреслюючи дуалістичність процесу соціалізації в Інтернеті, Ф. Власенко вважає, що віртуальний простір для сучасної людини є «схованкою від життєвої реальності, плацдармом для реалізації мрії», а отже, може стати підміною дійсності псевдореальністю. Специфіка соціалізації індивіда у віртуальній реальності, на думку автора, полягає в тому, що вона здійснюється в контексті взаємодії двох процесів: засвоєння особистістю норм і зразків поведінки, які вона сприймає в первинній соціальній реальності, та інтеріоризація норм, цінностей, установок віртуального простору [15, 208].

Так, А. Мудрик розглядає Інтернет як мегачинник соціалізації, поряд з космосом, планетою, світом [37, 31]; одночасно вказуючи на те, що необхідно сприймати його і як частину засобів масової комунікації, тобто як один з мезочинників соціалізації людини. «Загалом Інтернет можна розглядати як феномен культури, що має семіотичні та психологічні особливості. Ресурси Інтернету є новими культурними засобами, що опосередковують життєдіяльність сучасної людини та здатні вплинути не тільки на формування вищих психічних функцій, але й особистості» [37, 56], – підкреслює вчений.

Д. Єршов наголошує на тому, що сама інформація може бути одним із провідних чинників соціалізації, особливість якого полягає в його майже некерованості [25].

Про актуальність питання соціалізації в Інтернеті йдеться в дослідженні М. Уголькова [51]. Автор наголошує на тому, що протягом першого десятиліття XXI століття сім'я, школа, держава, а також інші інститути соціалізації старших школярів втрачають авторитет і довіру в представників молоді. Водночас стрімкий розвиток можливостей Інтернету надав йому можливість

перетворитися в модний і затребуваний інститут соціалізації, специфіка якого сьогодні зумовлена домінуванням індивідуалістичних цінностей над колективістськими [51, 144].

Позитивній соціалізації старших школярів в Інтернеті, за результатами дослідження М. Уголькова, сприяє дотримання таких соціально-педагогічних умов: постійний моніторинг і підвищення соціальних і освітньо-виховних потенцій інтернет-середовища; використання Інтернету для освітньо-виховних цілей школи; побудова ефективної шкільної системи соціального виховання на основі можливостей і ресурсів інтернет-середовища, підвищення ціннісної значимості соціального виховання й ініціювання належної уваги до проблем соціалізації старших школярів в Інтернеті з боку класичних соціальних інститутів, передусім держави, суспільства, сім'ї [51].

Своєю чергою, В. Радул та Я. Галета наголошують на двох напрямках соціалізації безпосередньо в інформаційному просторі. По-перше, це освоєння технологій міжособистісної комунікації, соціальної навігації та правил поведінки в комп'ютерних мережах. По-друге, це засвоєння соціальних норм, цінностей і рольових вимог, що існують як у конкретних віртуальних мережесхем співтовариствах, так і в соціальній спільності інформаційного простору загалом [45].

Серед інших досліджень різних соціально-психологічних аспектів соціалізації у віртуальному середовищі для нас цікавими є ті, що відображають структурно-функціональні характеристики спілкування в Інтернеті та використання соціальних мереж.

Так Т. Карабин уперше виявив різні ступені впливу сучасних комунікативних ресурсів на розвиток Інтернет-залежності та запропонував шляхи зменшення негативних наслідків десоціалізації у формуванні особистості користувача під дією віртуального середовища: розробка тренінгів терапевтичного спрямування з елементами віртуальної комунікації, демонстрація та застосування на практиці конструктивного способу комунікації в Інтернеті, використання його як позитивного й корисного доповнення до

реального спілкування [28].

При цьому за результатами власних досліджень Є. Белінська [8] відзначає, що для більшості користувачів підліткового та юнацького віку характеристики комунікації в соціальних мережах збігаються з аналогічними характеристиками реального спілкування. Це надало можливість авторці говорити про посилення взаємозв'язку процесів віртуальної та реальної комунікації в цьому віці. Також важливим для нашого дослідження є висновок дослідниці про те, що нові інформаційні технології є сьогодні одночасно і засобом, і середовищем соціального розвитку особистості в підлітковому та юнацькому віці.

Складний і непередбачений характер процесу соціалізації дітей в Інтернеті стимулює інтерес науковців з різних галузей.

Л. Черноус вивчає поняття Інтернету як специфічного формально-неформального соціального інституту. Це зумовлено, на думку авторки, включенням Інтернету в різні сфери соціального життя через взаємодію з іншими соціальними інститутами, виконання мережею як суспільно значущих функцій (комунікативної, інтегративної, регулятивної, інформаційної, функції відтворення суспільних відносин), так і специфічних (розподільної, економічної, освітньої, розважально-гедоністичної, ціннісно-орієнтаційної, креативної, ідеологічної, функції соціального контролю, функції духовного спілкування та створення соціальних відносин, функції емоційної підтримки й співчуття); наявністю організаційної структури; можливістю функціонування мережевих організацій; інтерактивністю та віртосоціальністю Інтернет-середовища. Авторка доходить висновку, що Інтернет не лише змінюється разом з основними соціальними інститутами, а й змінює їх, що, своєю чергою, має як позитивні, так і негативні наслідки [54].

Подібним є напрям наукових розробок А. Чистякова, який обґрунтовує, що в Інтернеті народжується новий вид соціалізації, який не зводиться ні до первинної, ні до вторинної, оскільки здійснюється всередині віртуального простору, а його результати впливають на реальний соціум. Для пояснення

цього явища дослідник увів у соціологію поняття «третинна соціалізація», яка може мати різну спрямованість і, відповідно, двоякий результат: забезпечувати розвиток як позитивної життєвої орієнтації (прищепленої внаслідок первинної та вторинної соціалізації в реальному соціумі), так і негативної (вести до десоціалізації в реальному соціумі) [55].

На подвійності Інтернет-соціалізації наголошує й соціолог М. Данилова. Вона зазначає, що Інтернет-соціалізація може мати як конструктивний, так і деструктивний характер, що виявляється у формі негативних залежностей: нав'язливої віртуальної поведінки, фетишизації Інтернет-інформації без критичного її осмислення [19].

Оскільки питання соціалізації в Інтернеті тісно пов'язане з наявністю негативних наслідків цього процесу для особистості, перейдемо до аналізу другого напрямку досліджень, які висвітлюють загрози в Інтернеті та їхній вплив на підлітка. На сучасному етапі методологічним підґрунтям соціально-педагогічних досліджень щодо Інтернет-загроз і їхнього впливу на особистість є роботи В. Плешакова, М. Снітко, Н. Саттарової, А. Тадаєвої.

В. Плешаков вивчає небезпеки для дітей і підлітків в Інтернеті та негативні наслідки в межах запропонованого ним нового виду соціалізації – кіберсоціалізації. Науковець вказує на те, що свобода дій у кіберпросторі може бути як корисна, так і шкідлива, і навіть небезпечна. Він зазначає, що серед негативних наслідків опитані ним респонденти найбільше відзначали порушення харчування та сну. Частина опитаних зазначила, що життя без Інтернету здається їм «скучним, пустим, безрадіним» [40, 38]. Невідривно від кіберсоціалізації дослідник вивчає й кіберзалежність як вид психічного розладу та неможливість безболісно для людини відключитись від Інтернету.

Н. Саттарова розглядає інформаційну безпеку як соціально-педагогічну проблему. Авторка вивчає наявні загрози й небезпеки використання Інтернет-ресурсів, на основі чого розробляє чотири моделі системи інформаційної безпеки школярів, засновані на створенні безпечного середовища шляхом відбору змісту й фільтрації небажаної інформації [48].

Одними з перших в СНД вплив Інтернету на особистість та психологічні наслідки інформатизації почали вивчати Ю. Бабаєва, О. Войскунський, О. Смилова [3]. Розглядаючи пізнавальну, ігрову та комунікативну діяльності в Інтернеті, вони зосереджують увагу на тому, що в багатьох випадках «нові інформаційні технології сприяють позитивним або амбівалентним трансформаціям особистості й лише в деяких випадках вони можуть призвести до негативного перетворення особистості» [3, 35]. І в такому випадку, як зазначають автори, використання Інтернету не відрізняється від інших видів діяльності, унаслідок яких відбувається маргіналізація особистості.

Більш детально вплив інформаційних потоків на психологічний стан особистості проаналізував Г. Грачов [17]. Він говорить про відсутність достатньо обґрунтованої та докладної загальної класифікації загроз інформаційно-психологічної безпеки й виокремлює основні джерела зовнішніх загроз (держава, суспільство, соціальні групи, окремі особистості), спільним для яких є наявність інформаційного середовища, що неадекватно відображає навколишній світ людини. До другої групи джерел автор відносить дії людей, які переслідують власні цілі, завдаючи збитків іншим.

Як бачимо, здебільшого дослідники фокусуються на різних аспектах вивчення впливу Інтернету, який може бути джерелом для небезпечної поведінки та загроз, хоча для повноцінності аналізу зауважимо, що існують дослідження, які підкреслюють вплив офлайнового середовища як передумови небезпечної поведінки дітей в онлайн-середовищі. Наприклад, Дж. Волак, М. Йбарра та К. Мітчел указують, що депресія, насильство й уживання психоактивних речовин тісно пов'язані з ризикованою поведінкою, яка призводить до небезпечної діяльності в Інтернеті. Неблагополучне домашнє оточення, зокрема конфлікти та погані стосунки між батьками й дітьми, також тісно пов'язане з онлайн-ризиками [59].

Окремо вважаємо за необхідне врахувати в нашому аналізі дослідження Інтернет-залежності, феномен якої вперше описав у 1995 р. лікар І. Голдберг [58]. Один із провідних дослідників у цій галузі психолог К. Янг

стверджує, що звикання до використання Інтернету безпосередньо може призвести до соціальної ізоляції, депресії, розладів у сім'ї, розлучень, неуспішності, фінансових боргів і втрати робочого місця [60]. М. Орзак виділила психологічні й фізичні симптоми, характерні для Інтернет-залежності, серед яких збільшення кількості часу, проведеного за комп'ютером, відчуття порожнечі, депресії, головні болі за типом мігрені, болі в спині, нерегулярне харчування та ін. [23, 509].

Проблема настільки багатогранна, що різні автори аналізують різні її аспекти: повсякденне застосування Інтернету як норму життя, ідентичність у цифровому просторі, вплив діяльності в Інтернеті на подальше життя («цифрове досьє»).

У контексті вивчення кібербулінгу заслуговують на увагу роботи, присвячені вивченню мови ворожнечі в Інтернеті як психолого-педагогічної проблеми. О. Горбачова зазначає, що мова ворожнечі «видозмінює, спотворює соціальні відносини, слугує причиною агресії, насилля, ворожнечі та конфліктів за принципом національного, релігійного, соціального чи іншого розрізнення, є потужним деструктивним і дестабілізуючим чинником у розвитку сучасної світової спільноти» [16, 36].

Заслуговують на увагу дослідження впливу матеріалів сексуального характеру та порнографії на підлітків як загрози в Інтернеті, що зумовлено безмежними можливостями Інтернету надавати будь-яку інформацію. Комітет ООН з прав дитини у 2011 р. відзначив, що відвідування порнографічних сайтів становило 70 % усього трафіку на території України [29].

Зазначимо, що український науковий простір у цьому відношенні менш насичений порівняно із зарубіжним, хоча Т. Івахненко зауважує, що питання сексуальної соціалізації молоді останнім часом набули особливої актуальності через відсутність освітніх програм і спеціалістів, які сприяють формуванню статевої поведінки й сексуальної культури [27].

Дослідник Дж. Брайант, зазначає, що споживання порнографічних медіаматеріалів викликає зміни в установках, цінностях і поведінці

особистості [10]. В. Клайн указує на формування залежності до перегляду порнографії та наслідування або копіювання нових моделей сексуальної діяльності [10].

Досліджуючи попередження шахрайства та інших видів кіберзлочинності, Б. Дзюдзюк, В. Дзюдзюк, зазначають, що потенціал і безмежні можливості Інтернету все частіше використовують для здійснення злочинів проти прав і свобод людини, проти честі та гідності й навіть проти життя та здоров'я (зокрема пропаганда наркотичних препаратів) [22].

На думку Р. Дремлюги, найбільш значущими чинниками віктимності досліджуваних Інтернет-злочинів є недотримання особою елементарних засобів комп'ютерної безпеки й довірливість користувача. Ураховуючи поширеність кіберзлочинності, О. Юрченко зазначає, що часто підліток поводить в Інтернеті віктимно, ненавмисно провокуючи стосовно себе вчинення протиправних або злочинних дій. Важливим для нашого дослідження є теза автора про те, що іноді сам «підліток з жертви перетворюється на порушника, а іноді і злочинця» [56, 338].

Оскільки досліджувана нами проблема соціального-педагогічного супроводу зосереджена на формуванні безпечної поведінки підлітків в Інтернеті, визначимо третій напрямок аналізу: література, яка характеризує особливості роботи педагога з формування безпечної поведінки підлітків в Інтернеті.

Аналіз літератури цього напрямку дозволяє стверджувати, що за наявності публікацій, у яких висвітлено різні аспекти формування безпечної поведінки підлітків, зокрема, правил поведіння на дорозі, здорової поведінки тощо, кількість джерел, які безпосередньо стосуються формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті, є доволі обмеженою.

Л. Кравченко [33], Л. Малинівська [35] у своїх статтях спираються на те, що існують чотири етапи у формуванні безпечної поведінки. До них науковці відносять ознайомлення з правилами безпечної поведінки, формування ставлень, етап формування поглядів і переконань, формування спрямованості

особистості.

Слушною є думка Т. Петухової, яка зазначає, що для ефективного вирішення проблеми формування культури безпечної поведінки важливим є врахування емоційного стану, оскільки позитивне емоційне налаштування особистості впливає на її діяльність, зумовлює самоконтроль і саморегуляцію поведінки [39].

Крім теоретичних досліджень, нашу увагу привернули деякі методичні посібники для роботи з дітьми щодо формування безпечної поведінки в Інтернеті.

О. Удалова [6] зазначає, що «постає нагальна потреба активізації морально-правового виховання дітей, молоді, одним із завдань якого є формування активної життєвої позиції в правовій сфері, тобто непримиримого ставлення до порушення прав людини, розуміння молодим поколінням ролі та суті держави і права, знання основних законів України» [6, 19].

Здійснений аналіз літератури з досліджуваної проблеми дозволяє зробити кілька висновків узагальнювального характеру.

1. Проблема небезпечної поведінки підлітків в Інтернеті складна й багатогранна, вона є предметом вивчення багатьох галузей науки, які накопичили значний теоретичний і практичний матеріал, що стосується особливостей соціалізації підлітків в Інтернеті, загроз для особистості, підходів, форм і методів їх запобігання.

2. Небезпечна поведінка в Інтернеті є соціально-педагогічною проблемою, яка нерозривно пов'язана з процесом соціальної дезадаптації підлітка, труднощами в батьківсько-дитячих стосунках, депресією, насильством, уживанням психоактивних речовин, самотністю, незадоволеністю собою, життям, оточенням. Разом з тим визнано, що підлітки не вбачають різниці між життям в Інтернеті та життям поза ним.

3. Дослідники виокремлюють навмисний і ненавмисний негативний вплив користування Інтернетом на особистість підлітка, які містять такі загрози: Інтернет-залежність, порнографія, кіберагресія, мова ворожнечі,

погіршення фізичного здоров'я, надмірна споживацька активність, кіберзлочинність, порушення прав людини та ін.

4. Формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті може мати такі напрями: ознайомлення з небезпеками, оволодіння моделями поведінки в небезпечних ситуаціях та задля попередження таких, удосконалення моделей поведінки з урахуванням власних особливостей і видів діяльності в Інтернеті, формування відповідного ставлення до проблем і здатності їх бачити, урахування емоційного стану, розвиток критичного мислення та медіаграмотності, виховання поваги до прав і свобод людини.

5. Одним із ефективних підходів до формування безпечної поведінки є компетентнісний підхід. У контексті формування безпечної поведінки в Інтернеті цей підхід має передбачати створення умов для набуття цілісного досвіду вирішення життєвих проблем, застосовування здобутих знань і набутого досвіду в різних ситуаціях; він побудований на зв'язку мети та завдань освіти й виховання, сприяє розвитку особистості, ураховує вікові та індивідуальні особливості підлітків.

6. Аналіз літератури трьох напрямів дозволяє висвітлити сучасні теоретичні та практичні проблеми, які ще не отримали вирішення: по-перше, відсутність соціально-педагогічного супроводу формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті; по-друге, недостатня кількість науково обґрунтованих комплексних методичних розробок щодо змісту, форм і методів роботи з соціально-педагогічного супроводу формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті; по-третє, відсутність науково обґрунтованої технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті.

Вирішенню цих проблемних питань буде присвячено наступні етапи нашого дослідження.

1.2. Сутнісні характеристики процесу формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті

Дотримуючись загальнонаукової традиції, розпочнемо розгляд заявленої проблеми з дефініції провідних понять, що становлять логіко-змістову основу дослідження. Як центральну ми визначаємо понятійну тріаду: «загрози в Інтернеті – формування безпечної поведінки в Інтернеті – соціально-педагогічний супровід». Багатоаспектність формулювань понять тріади розкриває проблему як феноменальне соціально-педагогічне явище, сутність якого визначити однозначно доволі складно. Розпочнемо з першого елемента нашої тріади «загрози в Інтернеті».

Поняття «загроза» тлумачать як «можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, тяжкого для кого, чого-небудь» [14, 293], «ризик» – як «усвідомлену можливість небезпеки» [14, 1030]; «шкода» – як «фізичне ушкодження та (або) збитки, заподіяні здоров'ю людей і (або) майну чи навколишньому середовищу» [9, 84].

Ураховуючи зазначений зміст понять і те, що вірогідність негативних впливів користування Інтернетом не завжди може бути усвідомленою, у нашому дослідженні для визначення негативного впливу користування Інтернетом вважаємо за доцільне використовувати поняття «загроза», яке визначаємо як можливість заподіяння збитків здоров'ю та (або) майну людини внаслідок користування Інтернетом. У своїй роботі спираємося на визначення поняття «здоров'я», запропоноване Всесвітньою організацією охорони здоров'я, «стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів» [52]. Поняття «ризик» вживатимемо лише для збереження авторського бачення проблеми іншими дослідниками.

Розкриваючи сутнісні характеристики загроз в Інтернеті, перейдемо до аналізу пропонувананих вітчизняними й зарубіжними науковцями класифікацій таких загроз.

Автор теорії кіберсоціалізації В. Плешаков виділяє такі небезпеки для дітей в Інтернеті: експлуатація довіри, доступ до порнографії, сайти з деструктивним змістом, захоплення жорстокими іграми. Окремо автор згадує тролінг (розміщення провокаційних повідомлень), кібербулінг (залякування в Інтернеті ровесниками один одного), кіберхарасмент (мережеве домагання) [40, 44–46]. В. Плешаков визначає такі негативні наслідки кіберсоціалізації: зневага харчуванням, зневага сном та нічні години проведення часу в Інтернеті, перешкода для виконання домашніх справ, страждає живе спілкування, життя без Інтернету здається нудним. У монографії вчений приділяє увагу кіберадикції як залежності людини від середовища, створеного за допомогою комп'ютерних, цифрових технологій і засобів мобільного зв'язку [40, 36–44]. Науковець пропонує за аналогією з основними класичними видами діяльності людини відносно умовно виділяти такі основні типи кіберзалежності: кіберадикція спілкування (перевага кіберкомунікації над іншими видами спілкування), ігрова кіберадикція (перевагу віддають комп'ютерним та/або консольним іграм порівняно з іншими видами ігор), кіберадикція пізнання (використання кіберпростору як джерела знань, яке стає для залежної людини пріоритетним проведенням часу), кіберадикція праці (людина поєднує діяльність у кіберпросторі з трудовою діяльністю, нерідко прагне знайти роботу, пов'язану з кіберпростором) [40, 41].

Один із провідних дослідників у цій галузі К. Янг виокремлює п'ять специфічних підтипів інтернет-залежності: кіберсексуальна залежність (компульсивне використання сайтів для дорослих для кіберсексу та кіберпорнографії), залежність від кіберспілкування (надмірне залучення в онлайніві стосунки), мережева нав'язливість (нав'язливі онлайніві ігри, покупки чи онлайнівіа торгівля), інформаційне перевантаження (нав'язливе відвідування сторінок і баз даних), комп'ютерна залежність (нав'язлива/ неконтрольована гра в комп'ютерні ігри) [60].

Також серед найпоширеніших ризиків, пов'язаних з небезпечним медіазмістом, виділяють такі: перегляд медіазмісту сексуального характеру;

мережевий булінг (кібербулінг); реальна особиста зустріч з віртуальним знайомим; отримання Інтернет-повідомлень інтимного змісту; медіа зміст негативного або асоціальної характеру, що містить заклики до групової агресії, суїциду, наркоманії та ін. (Г. Міхальова [36]).

Результати досліджень Фонду Розвитку Інтернету в 2009-2012 роках, а також змістовний аналіз більше 5000 звернень за трирічний період роботи гарячої лінії допомоги «Діти онлайн» дозволили дослідникам Є. Золотовій, Т. Нестік, Є. Рассказовій, Г. Солдатовій у дослідженні «Цифрова компетентність підлітків та батьків» виявити основні ризики онлайнового середовища для дітей. Усі типи ризиків класифіковано в чотири групи:

- контентні (матеріали, що містять протизаконну, неетичну та шкідливу інформацію: насильство, еротику, порнографію та ін.);
- комунікаційні (кібербулінг, незаконні контакти (наприклад, грумінг, сексуальні домагання), знайомства в мережі й подальші зустрічі з Інтернет-знайомими в реальному житті);
- споживчі (ризик придбання товару низької якості, підробок, контрафактної та фальсифікованої продукції; втрата грошових коштів);
- технічні (загроза пошкодження програмного забезпечення комп'ютера, інформації, що зберігається на ньому, порушення її конфіденційності або розкрадання персональної інформації) [50, 94–95].

Серед негативних чинників, що впливають на користувача персонального комп'ютера, виокремлюють астенопатію, біль у спині, шиї, епілепсію, зап'ястний синдром, тенденіти, стенокардію, висипи на шкірі обличчя (В. Антонов), погіршення зору (Н. Ульяницька, О. Пальоха, Н. Бегош).

Серед соціальних ризиків виокремлюють формування цифрового досьє, збереження конфіденційності (У. Гассер, Дж. Пелфрі та ін.); інтернет-маркетинг як спосіб впливу на споживача (Н. Криковцева, О. Смолянук та ін.).

Серед видів кіберзлочинності автори називають злочини проти прав і свобод людини (порушення таємниці листування, телефонних переговорів, порушення авторських і суміжних прав), злочини проти честі та гідності

(зокрема поширення наклепницької інформації), злочини проти життя та здоров'я (зокрема пропаганда наркотичних препаратів) [21].

Отже, спираючись на аналіз наявних класифікацій небезпечних впливів Інтернету вітчизняних і зарубіжних дослідників і базуючись на запропонованому нами визначенні поняття «загроза в Інтернеті» як вірогідності заподіяння шкоди людині внаслідок користування Інтернетом, ми пропонуємо авторську класифікацію загроз в Інтернеті відповідно до сфер благополуччя людини. Запропонована нами класифікація ґрунтується на тому, що дитина перебуває в центрі дослідження і це сприятиме найкращому забезпеченню її інтересів відповідно до ст. 3 Конвенції ООН про права дитини [30]. У класифікації виділяємо чотири групи загроз:

- загрози фізичному благополуччю, пов'язані з використанням Інтернету, до яких можна віднести такі: астенопатія, біль у спині, шії, епілепсія, зап'ястний синдром, тенденіти, стенокардія, висипи на шкірі обличчя, хронічний головний біль, запаморочення (виникають від тривалого користуванням комп'ютером); зниження концентрації уваги; порушення сну; зустріч з незнайомцями з мережі; педофілія; пропаганда психоактивних речовин, заклики до масового вживання наркотиків; зневага харчуванням; заподіяння шкоди собі чи іншим, суїцид та ін.;

- загрози психічному благополуччю, пов'язані з використанням Інтернету, до яких можна віднести такі: розповсюдження особистих даних в Інтернеті, порушення конфіденційності та онлайн-недоторканності приватного життя; експлуатація довіри; кіберагресія, кібербулінг, залякування, розпалювання ненависті та нетерпимість, мова ворожнечі, тролінг; зміст порнографічного або сексуального характеру, секстинг, Інтернет-повідомлення інтимного змісту; жорстокі й азартні ігри; приниження почуття гідності, порушення прав людини; низька якість інформації, інформаційне перевантаження та ін.;

- загрози соціальному благополуччю, пов'язані з використанням Інтернету, до яких можна віднести такі: підвищена збудженість і депресивні

стани; перешкода для виконання домашніх справ; зменшення часу спілкування в реальному світі; залежність та ін.;

- загрози матеріальному благополуччю, пов'язані з використанням Інтернету, до яких можна віднести такі: реклама, спам, віруси; незаконні завантаження; азартні онлайн ігри; кібератаки, кібертероризм; придбання товару низької якості; втрата коштів; пошкодження програмного забезпечення комп'ютера; піратство; Інтернет-злочинність, Інтернет-шахрайство; різні форми Інтернет-маркетингу, матеріальні збитки.

Безперечно, запропонований розподіл загроз в Інтернеті є достатньо умовним і кожна загроза в Інтернеті може впливати на декілька сфер благополуччя дитини (або майже на всі). В той самий час перелік загроз в Інтернеті не є вичерпним і може бути змінений і доповнений у зв'язку зі стрімким розвитком Інтернету й цифрових технологій.

Поняття «загрози в Інтернеті» тісно пов'язане з наступним елементом нашої тріади – поняттям «формування безпечної поведінки в Інтернеті».

Формування безпечної поведінки підлітків Р. Васильєва визначає як «активний педагогічний процес, спрямований на поступову побудову системи свідомих дій і вчинків учнів, що забезпечують оптимальний рівень їхньої захищеності в усіх сферах життєдіяльності». Вона виокремлює такі етапи формування безпечної поведінки: уявлення про небезпеки, що можуть виникати в середовищі життєдіяльності, правила поведінки у відповідних ризикованих ситуаціях, їх попередження; оволодіння моделями безпечної поведінки (визначення небезпеки, аналіз її рівня, прийняття рішення щодо алгоритму дій, її запобігання або зменшення); удосконалення та створення моделей поведінки з урахуванням власних фізичних, психічних можливостей, досвіду, умінь і можливостей зміни умов життєвого середовища [13].

М. Снітко визначає поняття «соціально-педагогічні умови формування безпечної поведінки в Інтернеті» як «сукупність обставин і ресурсів, що створюються в процесі соціально-педагогічної діяльності та забезпечують засвоєння підлітками моделі безпечної поведінки в Інтернет-мережі через

усвідомлення ризиків Інтернету, необхідності дотримання правил безпечної поведінки та формування критичного ставлення до діяльності в Інтернет-мережі» [49]. Автор визначає чотири умови формування безпечної поведінки в Інтернеті: реалізація комплексної програми формування в підлітків безпечної поведінки в Інтернеті, забезпечення активної участі підлітків у формуванні безпечної поведінки в Інтернеті, підготовка батьків до формування в дітей безпечної поведінки в Інтернет-мережі шляхом просвітницько-профілактичної роботи, організація роботи фахівців мультидисциплінарної команди [49].

Отже, досліджуючи соціально-педагогічний аспект формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті та запропонованого нами поняття «загроза в Інтернеті», безпечну поведінку в Інтернеті ми визначаємо як сукупність дій особистості під час користування Інтернетом, що сприяють задоволенню її потреб і водночас запобігають можливості заподіяння збитків фізичному, психічному, соціальному благополуччю та (або) майну як самої людини, так й інших.

Базову компетентність безпечної поведінки в Інтернеті ми розуміємо як втілену в практичну діяльність сукупність знань, умінь і цінностей, що під час користування Інтернетом сприяють задоволенню потреб особистості й водночас запобігають можливості заподіяння збитків фізичному, психічному, соціальному благополуччю та (або) майну як самої людини, так й інших.

Теоретичний аналіз наукових джерел і міжнародних документів дав можливість запропонувати авторське бачення та виокремити чотири базові компетентності безпечної поведінки в Інтернеті:

- повага прав людини онлайн (знання про права людини в Інтернеті, дотримання їх та ставлення до Інтернету як до інструменту надання можливостей);
- електронна участь (знання про управління Інтернетом, можливості електронної участі в житті школи, міста, країни, світу; активну участь в Інтернеті, виконання ролей «творець», «критик»; розуміння принципів управління Інтернетом, позитивне ставлення до можливостей електронної

участі в житті школи, міста, країни, світу);

- збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями (знання про негативний вплив на здоров'я та умови збереження здоров'я під час тривалого користування Інтернетом; систематичне виконання умов для збереження власного здоров'я під час користування Інтернетом);

- звернення по допомогу та захист (знання необхідних дій у випадку, якщо став жертвою чиїхось дій в Інтернеті; досвід звернення по допомогу/захист до різних структур під час власного користування Інтернетом або друзів/родичів; визнання дієвості механізмів захисту прав людини, що порушені в Інтернеті; сприйняття звернення по допомогу та захист як умови успішного користування Інтернетом).

Отже, теоретичний аналіз сутнісних характеристик проблеми формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті дозволяє зробити такі висновки.

1. На підставі опрацювання наявних класифікацій небезпечних впливів Інтернету вітчизняних і зарубіжних дослідників запропоновано авторське визначення поняття «загроза в Інтернеті» як вірогідності заподіяння шкоди людині внаслідок користування Інтернетом, а також розроблено авторську класифікацію загроз в Інтернеті за сферами благополуччя людини: загрози в Інтернеті фізичному, психічному, соціальному та матеріальному благополуччю людини.

2. У сучасній теорії та практиці формування безпечної поведінки в Інтернеті існує широкий діапазон підходів, на яких фахівці будують власні програми: від підвищення комп'ютерної грамотності, використання технологій фільтрації до підготовки батьків. Визнаючи необхідність формування когнітивного, поведінкового та ціннісного компонентів безпечної поведінки, дослідники зазначають, що найефективнішим у цьому контексті є компетентнісний підхід.

Розкриття понятійної тріади «загрози в Інтернеті – формування безпечної поведінки в Інтернеті – соціально-педагогічний супровід» дозволило визначити сутність нашого базового поняття «формування безпечної поведінки дітей в

Інтернеті» як вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на захист, допомогу й підтримку дитини у формуванні компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті через взаємодію як із самим підлітком, так і з педагогами (вихователями) й батьками або особами, які їх замінюють.

3. З урахуванням теоретичних положень щодо розвитку особистісних компетентностей в умовах поширення цифрових технологій вперше запропоновано чотири базові компетентності безпечної поведінки в Інтернеті: повага прав людини онлайн; електронна участь; збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями; звернення по допомогу та захист.

4. Процем формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті ґрунтується на вперше розроблених нами принципах, об'єднаних у три групи: визнання Інтернету як чинника соціалізації; вимоги щодо розробки програм з формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті; вимоги щодо втілення та змісту соціально-педагогічного супроводу формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті.

5. У побудові процесу формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті ми виходитимемо з теоретичних положень, які розкривають розроблені нами принципи формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті та базові компетентності безпечної поведінки в Інтернеті. Через ці поняття доволі повно відображаються мета та зміст цього процесу.

Отже, на основі вивчення сутнісних характеристик соціально-педагогічного супроводу стало можливим обґрунтувати основу для емпіричного дослідження рівнів сформованості базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті.

1.3. Діагностика рівнів сформованості безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті

Проаналізувавши наукову літературу з досліджуваної проблеми,

розглянувши сутність сучасних принципів, напрямів, підходів, умов формування безпечної поведінки в Інтернеті, відповідно до логіки наукового дослідження переходимо до вирішення наступного завдання – виявлення рівнів сформованості безпечної поведінки дітей в Інтернеті.

З цією метою було проведено констатувальний етап соціально-педагогічного експерименту. Визначені нами рівні сформованості, критерії безпечної поведінки в Інтернеті та базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті, кількісний та якісний аналіз результатів діагностики безпечної поведінки дітей в Інтернеті буде представлено в цьому підрозділі.

Спираючись на вікові періодизації, запропоновані Д. Ельконіним, Л. Міщик, А. Мудриком та наші висновки про те, що сучасні підлітки є «цифровими аборигенами», які значний час проводять в Інтернеті, об'єктом констатувального етапу експерименту ми обрали підлітків 13-16 років.

Результати констатувального етапу експерименту дозволять нам виокремити особливості безпечної поведінки підлітків в Інтернеті крізь призму рівнів сформованості критеріїв безпечної поведінки в Інтернеті та базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті, які враховуватимемо під час побудови технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті.

Збираючи інформацію, ми використовували такі методи дослідження: фокус-групи, анкетування учнів 8-11-х класів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), включене спостереження, бесіда, експертне опитування (заступників директорів з виховної роботи, соціальних педагогів, психологів освітніх закладів).

Експериментальною базою проведення констатувального етапу соціально-педагогічного дослідження стали: Запорізька ЗОШ I-III ступенів № 55 та Запорізька ЗОШ I-III ступенів № 68.

Діагностуючи безпечну поведінку підлітків в Інтернеті, ми спирались на вивчення рівнів сформованості когнітивного, поведінкового та релятивного критеріїв безпечної поведінки в Інтернеті за показниками, що відповідають запропонованим нами чотирьом базовим компетентностям безпечної поведінки

дітей в Інтернеті: повага прав людини онлайн; електронна участь; збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями; звернення по допомогу та захист (див. додаток А).

Під час діагностики для нас також було важливим виявити зв'язок між віком, статтю, місцем проживання, часом проведення в Інтернеті підлітком і батьками та рівнем сформованості базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті.

Перейдемо до аналізу запропонованих нами критеріїв сформованості безпечної поведінки в Інтернеті.

Когнітивний критерій.

Показники – повага прав людини онлайн; електронна участь; збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями; звернення по допомогу та захист.

Високий рівень передбачає повні, систематизовані знання про права людини онлайн, приклади їх реалізації та порушення, про управління Інтернетом; можливості електронної участі в житті школи, міста, країни, світу; про негативний вплив на здоров'я та умови збереження здоров'я під час тривалого користування Інтернетом; про необхідні дії у випадку, якщо став жертвою чиїхось дій в Інтернеті.

Середній рівень свідчить про часткові знання щодо прав людини в Інтернеті та приклади їх порушення; про управління Інтернетом та поодинокі приклади можливостей електронної участі в житті школи, міста, країни, світу; про негативний вплив на здоров'я та умови збереження здоров'я під час тривалого користування Інтернетом; про необхідні дії у випадку, якщо став жертвою чиїхось дій в Інтернеті.

Низький рівень указує на поверхові знання або відсутність знань про те, що права людини можна реалізовувати й порушувати в Інтернеті; про управління Інтернетом, відсутність прикладів можливостей електронної участі в житті школи, міста, країни, світу; про негативний вплив та умови збереження здоров'я під час тривалого користування Інтернетом; про необхідні дії у

випадку, якщо став жертвою чиїхось дій в Інтернеті.

Поведінковий критерій.

Показники – повага прав людини онлайн; електронна участь; збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями; звернення по допомогу та захист.

Високий рівень передбачає прояв поваги до прав людини іншими особами в Інтернеті, звернення уваги людей/організацій на випадки, коли вони порушують права іншої особи; активну участь в Інтернеті, виконання ролей «творець», «критик»; систематичне виконання умов для збереження власного здоров'я під час користування Інтернетом; наявність власного досвіду звернення по допомогу/захист до різних структур під час користування Інтернетом або такого досвіду в друзів/родичів.

Середній рівень свідчить про прояв поваги до прав людини та поодинокі прояви порушень прав людини іншими особами в Інтернеті; звернення уваги на випадки, коли інші порушують права людини, але бездіяльність у цих випадках; про часткову участь в Інтернеті, виконання ролей «співрозмовник», «колекціонер»; виконання час від часу умов для збереження власного здоров'я під час користування Інтернетом або слідкування тільки за одним з видів здоров'я (наприклад, фізичним); звернення по допомогу/захист під час користування Інтернетом до однієї із структур.

Низький рівень вказує на порушення прав людини іншими особами в Інтернеті, пасивність у випадках спостереження порушення прав людини в Інтернеті іншими людьми/організаціями; на низьку участь в Інтернеті, виконання ролей «спостерігач», «тусовщик»; поодинокі випадки виконання умов для збереження лише для підтримки зору/осанки/втомлюваності тощо; відсутність досвіду участі у зверненні по допомогу/захист під час користування Інтернетом іншою людиною.

Релятивний критерій.

Показники – повага прав людини онлайн; електронна участь; збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями; звернення по допомогу та

захист.

Високий рівень передбачає розуміння Інтернету як ресурсу для розвитку, простору з такими самими правилами, як і в житті поза Інтернетом, повага прав людини в Інтернеті, негативне ставлення до випадків порушення прав людини в Інтернеті; розуміння того, що дотримання прав людини – це першочергове правило будь-яких приватних компаній; розуміння принципів управління Інтернетом, позитивне ставлення до можливостей електронної участі в житті школи, міста, країни, світу; розуміння власного здоров'я як цінності; необхідності створення умов для збереження психічного, фізичного та соціального видів здоров'я під час тривалого користування Інтернетом; визнання дієвості механізмів захисту прав людини, порушених в Інтернеті; сприйняття звернення по допомогу та захист як умови успішного користування Інтернетом.

Середній рівень свідчить про часткове розуміння Інтернету як ресурсу для розвитку, простору з такими самими правилами, як і в житті поза Інтернетом, але з припущенням, що в Інтернеті іноді можна робити те, що не буде покарано; часткове виправдання випадків порушення прав людини в Інтернеті, часткове розуміння того, що дотримання прав людини – це першочергове правило будь-яких приватних компаній; часткове розуміння принципів управління Інтернетом і можливостей електронної участі в житті школи, міста, країни, світу; часткове розуміння власного здоров'я як цінності; часткове визнання необхідності створення умов для підтримки одного з видів здоров'я під час тривалого користування Інтернетом; часткове визнання дієвості механізмів захисту прав людини, порушених в Інтернеті; сприйняття звернення по допомогу та захист як умови успішного користування Інтернетом. Низький рівень указує на розуміння Інтернету як загрози різним сферам життя, віртуального простору в якому будь-які дії безкарні, відсутність поваги до прав людини в Інтернеті; визнання правил приватних компаній головними й можливості порушення ними прав людини; відсутність розуміння принципів управління Інтернетом, іронізування щодо можливостей електронної участі в

житті школи, міста, країни, світу; іронізування, невизнання необхідності створення умов для його збереження під час тривалого користування Інтернетом; орієнтація на необхідність слідкувати за здоров'ям під час користування Інтернетом, щоб уникнути короткострокової кари від батьків/учителів; визнання неієвості механізмів захисту прав людини, порушених в Інтернеті, пасивність і небажання звертатися по допомогу та захист під час користування Інтернетом.

Ми розглядаємо три рівні сформованості критеріїв безпечної поведінки підлітків в Інтернеті: високий (17-24 і більше балів), середній (9-16 балів), низький (0-8 балів).

Для вирішення завдань нашого дослідження, залежно від рівнів сформованості критеріїв, нами визначено три рівні, які характеризують рівні сформованості компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті: високий (13-18 і більше балів), середній (7-12 балів), низький (0-6 балів).

Для виявлення рівнів сформованості критеріїв безпечної поведінки підлітків в Інтернеті ми підготували анкету для підлітків (див. додаток Б), яка містила 21 питання, серед яких були питання на виявлення розвитку виділених нами показників (відповідають базовим компетенціям безпечної поведінки в Інтернеті, що запропоновані нами в 1.2.): «Повага прав людини онлайн» (№ 10, 14, 18), «Електронна участь» (№ 11, 15, 19), «Збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями» (№ 12, 16, 20), «Звернення по допомогу та захист» (№ 13, 17, 21).

Оскільки ми запропонували частину запитань відкритими, то підсумковий бал рахували шляхом простого складання запропонованих підлітками варіантів (див. додаток Б). Варіанти «ніяку», «не знаю» оцінювали нулем балів.

Перейдемо до аналізу отриманих даних.

На питання «Який пристрій ти використовуєш частіше для користування Інтернетом?» підлітки зазначили, що використовують мобільний телефон/смартфон/планшет – 70,28 % ЕГ (64,01 % КГ), ноутбук – 15,79 % ЕГ

(17,83 % КГ), стаціонарний комп'ютер – 13,93 % ЕГ (18,15 % КГ). Відповіді на це впливатимуть на зміст технології соціально-педагогічного супроводу формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті. Доволі високий відсоток підлітків, які користуються мобільним телефоном/смартфоном/планшетом надає можливість врахувати цей чинник у роботі як із самими підлітками, так і з педагогами й батьками, які зазвичай звикли розробляти власні заходи, керуючись тим, що підлітки використовують стаціонарний комп'ютер.

Відповіді на питання «Як часто ти використовуєш Інтернет протягом дня?» були такими: 1-3 години – 27,24 % ЕГ та 31,53 % КГ; 4-6 годин – 54,18 % ЕГ та 50,32 % КГ; 7-9 годин – 9,60 % ЕГ та 8,60 % КГ; більше 9 годин – 8,98 % ЕГ та 9,55 % КГ. Це також підтверджує висновки деяких авторів про те, що підлітки проводять в Інтернеті значний час, і підкреслює важливість урахування в соціально-педагогічній діяльності Інтернету як одного з чинників соціалізації дітей і молоді.

На питання «Як часто твої батьки користуються Інтернетом?» підлітки відповіли так: 1-3 години – 72,14 % ЕГ та 73,89 % КГ; 4-6 годин – 21,36 % ЕГ та 20,70 % КГ; 7-9 годин – 3,72 % ЕГ та 4,14 % КГ; 10-12 годин – 0,93 % ЕГ та 0,64 % КГ; більше 12 годин – 1,86 % ЕГ та 0,64 % КГ.

На питання «Від кого ти дізнаєшся, що є небезпечним для тебе в Інтернеті?» підлітки зазначили, що джерелом такої інформації є вчителі – 50,15 % ЕГ та 48,41 % КГ, батьки – 43,03 % ЕГ та 45,86 % КГ, друзі – 22,91 % ЕГ та 22,61 % КГ; відповідь «випадково натрапляю на таку інформацію в Інтернеті» дали 22,91 % ЕГ та 19,11 % КГ, «сам шукаю інформацію про це в Інтернеті» – 15,79 % ЕГ та 13,69 % КГ. Варіант «ні від кого» обрали 2,17 % ЕГ та 1,59 % КГ. Про отримання інформації з новин по телебаченню сказали 0,31 % ЕГ та 0 % КГ. Отже, майже половина опитаних підлітків отримує інформацію про безпеку в Інтернеті від учителів і батьків.

Із необмеженої кількості запропонованих відповідей на питання «Яку підтримку щодо безпечного користування Інтернетом тобі надають батьки?» опитані обрали такі: «установлюють часи перебування в Інтернеті» – 22,91 %

ЕГ та 24,84 % КГ; «допомагають з вибором товарів через мережу Інтернет» – 23,22 % ЕГ та 22,29 % КГ; «установлюють фільтри та програми, що блокують небажаний зміст» – 17,34 % ЕГ та 17,20 % КГ; «переглядаємо разом сайти» – 16,72 % ЕГ та 17,20 % КГ; «спостерігають, що я дивлюсь, але не коментують це» 11,76 % ЕГ та 9,24 % КГ; «обговорюємо та критично оцінюємо зміст сайтів, деякі пости в соцмережах» – 12,38 % ЕГ та 14,01 % КГ. Про те, що не отримують ніякої підтримки від батьків щодо безпечного користування Інтернетом, сказали 54,80 % ЕГ та 37,90 % КГ. Припускаємо, що такий високий відсоток пов'язаний з тим, що батьки є «цифровими іммігрантами» та можуть бути самі не добре обізнані з можливими небезпеками в Інтернеті. Однією з найпоширеніших моделей поведінки батьків з підлітками, як бачимо з опитування, є обмежувальна: лімітування часу перебування в Інтернеті, установлення фільтрів і програм, що блокують небажаний зміст. Несподівано високим є відсоток підлітків, які сказали про спільне використання Інтернету з батьками: переглядають сайти або батьки допомагають з вибором товарів онлайн. Можливо, це відображає загальну ситуацію щодо збільшення обсягу онлайн-торгівлі в Україні зокрема.

Перейдемо до аналізу рівнів сформованості критеріїв безпечної поведінки в Інтернеті.

Для визначення рівнів сформованості когнітивного критерію безпечної поведінки в Інтернеті ми використовували відкриті питання; поведінкових і релятивних критеріїв – питання з варіантами відповідей і можливістю для підлітків запропонувати власний варіант. Визначаючи рівні сформованості кожного з критеріїв, ми користувались ключем до розробленої анкети: 0-8 – низький рівень; 9-16 – середній рівень; 17-24 і вище – високий рівень. За допомогою ключа ми також визначали рівень сформованості компетентностей: 0-6 балів – низький, 7-12 балів – середній, 13-18 і більше – високий.

Для визначення рівнів сформованості когнітивного критерію перейдемо до якісного та кількісного аналізу відповідей на питання № 10-13.

Обираючи необмежену кількість з усіх правильних запропонованих

варіантів, підлітки зазначили, що прикладами порушення прав людини в Інтернеті є такі: «зламувати акаунт іншої людини та вести активність від її імені» (77,71 % ЕГ та 77,71 % КГ); «цькувати, погрожувати, переслідувати людину, яка тобі не подобається в приватному спілкуванні в Інтернеті» (61,30 % ЕГ та 55,21 % КГ); «розміщувати в себе на сторінці неправдиву інформацію, образливі чутки про інших людей» (55,11 % ЕГ та 46,82 % КГ); «розголошувати приватні подробиці життя інших людей» (51,70 % ЕГ та 48,09 % КГ); «розміщувати фото без згоди людей, які є на ньому» (38,39 % ЕГ та 49,36 % КГ); «пересилати розмову з людиною іншій людині» (26,32 % ЕГ та 23,57 % КГ). Розуміння поняття «права людини в Інтернеті», а тим більше конкретних прикладів їх порушення, безумовно, є актуальною темою у світі. Два останні приклади набрали найменшу кількість випадків, на нашу думку, у зв'язку з тим, що дуже часто права людини розглядають в освітньому закладі як абстрактні поняття, без детального аналізу реалізації чи порушення їх у повсякденному житті підлітка, зокрема врахування Інтернету як простору та ресурсу для реалізації чи порушення прав людини. Ураховуючи значний відсоток підлітків, які проводять від чотирьох до шести годин і більше в Інтернеті, ми плануємо під час реалізації технології соціально-педагогічного супроводу детально розглянути як з підлітками, так і з батьками та педагогами більше прикладів реалізації/порушення прав людини в Інтернеті, у яких підліток може бути як жертвою, так і порушником.

У відповіді на відкрите питання «Наведи приклади того, як за допомогою Інтернету ти можеш брати участь в обговоренні питань, що тебе стосуються?» найбільша кількість учасників зазначали соцмережі (34,98 % ЕГ та 40,76 % КГ); бесіди назвали 14,55 % ЕГ та 12,42 % КГ; повідомлення/переписування з друзями/розмова – 10,22 % ЕГ та 13,38 % КГ. Менше ніж 5 % від загальної кількості в обох групах відповіли: «чат», «група освітнього закладу», «скайп», «уподобання» (лайки), «форум», «пошук необхідної інформації», «ігри». Менш 1 % в ЕГ зазначили «петиції», «вайбер», «відеодзвінки», «питання в інтернеті мене не стосуються», «голосування». 0,62 % ЕГ зазначили, що заповнювали

онлайнкову «шкільну анкету про майданчик». Про те, що не беруть участі в обговоренні в Інтернеті, сказали 3,41 % ЕГ та 3,18 % КГ.

Відкрите питання «Який негативний вплив на твоє здоров'я має або може мати в подальшому користування Інтернетом?» дало змогу з'ясувати, які впливи знають підлітки та які з них сприймають як негативні для власного здоров'я. Отримані відповіді ми систематизували за зменшенням відсотків. Очікувано підлітки віддавали перевагу варіантам, пов'язаним з впливом на фізичне здоров'я: погіршення зору зазначили 69,66 % ЕГ та 69,43 % КГ; погіршення осанки, болі в спині, сутулість – 10,22 % ЕГ та 8,28 % КГ; головні болі – 2,79 % ЕГ та 2,55 % КГ; вплив на нервову систему 1,55 % ЕГ та 2,23 % КГ. Залежність як негативний вплив виокремили 7,43 % ЕГ та 6,37 % КГ. Вплив на психічне здоров'я зазначили 5,88 % ЕГ та 6,9 % КГ. Відповідь «ніякий» дали 5,26 % ЕГ та 4,46 % КГ. Лінь – 2,48 % ЕГ та 2,23 % КГ. По 0,62 % ЕГ назвали погіршення слуху, безсоння, «пізно лягаю спати», «накладання віртуально життя на реальне / втрачання здатності спілкування в реальному житті». По 0,31 % зазначили болі в шиї, пальцях і розміщення приватної інформації. В одній анкеті було зазначено: «Я достатньо довго в ньому (Інтернеті) сиджу замість того, щоб зробити уроки, прибрати, поїсти, просто поспілкуватися з батьками». «Не знаю» відповіді 9,60 % ЕГ та 8,92 % КГ. Такий доволі високий відсоток відповідей підлітків щодо негативного впливу на зір (69,66 % ЕГ і 69,43 % КГ), припускаємо, може бути пов'язаний або з великою кількістю застережень з боку дорослих, що й раніше стосувались екранів телевізорів («не сиди близько, зір поганий буде»), або з наявним досвідом погіршення зору внаслідок тривалого перебування в Інтернеті за допомогою різноманітних пристроїв. Отже, значну частину заходів з формування компетентності збереження здоров'я необхідно планувати з урахуванням широкого використання підлітками мобільних пристроїв для виходу в Інтернет.

Незважаючи те, що можна було обрати необмежену кількість варіантів, підлітки в більшості випадків обирали один – два. Підрахувавши відповіді за ключем до анкети, ми отримали такі результати щодо рівнів сформованості

когнітивного критерію за показником «Збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями».

Отже, підсумовуючи результати щодо рівнів сформованості когнітивного критерію відповідно до чотирьох базових компетентностей, ми отримали такі результати щодо рівнів сформованості когнітивного критерію безпечної поведінки підлітків в Інтернеті (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Рівні сформованості когнітивного критерію безпечної поведінки підлітків в Інтернеті (%)

Рівень сформованості когнітивного критерію	ЕГ	КГ
Низький	66,25	69,11
Середній	33,44	30,57
Високий	0,31	0,32

Для визначення рівнів сформованості поведінкового критерію безпечної поведінки в Інтернеті перейдемо до якісного та кількісного аналізу відповідей на питання № 14-17.

Відповіді на питання щодо дій підлітка, якщо він бачить в Інтернеті те, що варто змінити/видалити (помилки, шахрайство, насильницький контент, порушення прав людини, порушення авторських прав), розподілились так: «обираю опцію «поскаржитись» у соціальних мережах» – 58,51 % ЕГ та 54,46 % КГ; «видаляю цю інформацію, якщо я її розмістив» – 41,18 % ЕГ та 31,21 % КГ; «пишу адміністратору сайту/групи/порталу» – 31,58 % ЕГ та 31,53 % КГ; «повідомляю про це батьків» – 17,03 % ЕГ та 16,56 % КГ; «повідомляю про це поліцію» – 4,02 % ЕГ та 5,73 % КГ; «повідомляю про це вчителів» – 2,79 % ЕГ та 1,59 % КГ; «я такого не бачила/не стикалася з цим» – 2,17 % ЕГ та 3,82 % КГ; «нічого не роблю» – 21,98 % ЕГ та 25,80 % КГ; «нічого від моїх дій не залежить, таких випадків тисячі» – 0,62 % ЕГ та 0 % КГ. Незважаючи на те, що можна було обрати необмежену кількість варіантів

підлітки у більшості випадків обирали один–два.

Обираючи із запропонованих два варіанти дій, які підлітки найчастіше виконує під час користування Інтернетом, вони зазначили: «читаю, слухаю, дивлюся» – 78,95 % ЕГ та 80,25 % КГ; «маю профіль у соціальних мережах, відвідаю соціальні мережі» – 63,47 % ЕГ та 64,01 % КГ; «додаю фотографії, голосую за фото/пости/сторінки» – 26,63 % ЕГ та 23,57 % КГ; «веду групу/блог/власний сайт, завантажую відео й аудіо, пишу пости/статті, розпочинаю онлайн-кампанії» – 14,55 % ЕГ та 16,24 % КГ; «оновлюю статус у соціальних мережах, розміщую інформацію на своїй сторінці» – 8,98 % ЕГ та 7,64 % КГ; «залучаюсь до створення рейтингів продуктів, коментую, беру участь в онлайн-обговореннях/дискусіях, долучаюсь до створення й редагування статей у Вікіпедії, беру участь в онлайн-опитуваннях, коментую законодавчі ініціативи» – 7,43 % ЕГ та 8,28 % КГ. Отже, відповідно до сходинок онлайн участі [158], доволі високий відсоток підлітків є «спостерігачами» (78,95 % ЕГ та 80,25 % КГ), «тусовщиками» (63,47 % ЕГ та 64,01 % КГ) та «колекціонерами» (26,63 % ЕГ та 23,57 % КГ). Значно менший серед підлітків відсоток «творців» (14,55 % ЕГ та 16,24 % КГ); «співрозмовників» (8,98 % ЕГ та 7,64 % КГ); «критиків» (7,43 % ЕГ та 8,28 % КГ).

Отже, підсумовуючи результати щодо рівні сформованості поведінкового критерію відповідно до чотирьох показників, ми отримали загальні результати щодо рівнів сформованості поведінкового критерію безпечної поведінки в Інтернеті (табл. 1.2).

Для визначення рівнів сформованості релятивного критерію перейдемо до якісного та кількісного аналізу відповідей на питання № 18–21.

Серед запропонованих тверджень щодо прав людини в Інтернеті правильними підлітки визначили такі: «Права людини онлайн належать кожній людині» (48,30 % ЕГ та 47,45 % КГ); «Кожен користувач має право знати й розуміти, як його дані обробляють в Інтернеті» (47,99 % ЕГ та 49,36 % КГ); «Право на освіту в Інтернеті я можу реалізовувати щодня, навчаючись,

наприклад, на онлайн-курсах» (38,70 % ЕГ та 37,58 % КГ); «Приватні компанії в Інтернеті зобов'язані поважати права людини» (36,22 % ЕГ та 32,17 % КГ); «Діти й молодь мають право на особливу увагу й допомогу під час роботи в Інтернеті» (30,03 % ЕГ та 30,57 % КГ); «Анонімність в Інтернеті не є абсолютною й може бути розкрита у випадках загрози громадському порядку, захисту прав інших осіб» (22,60 % ЕГ та 25,80 % КГ).

Таблиця 1.2.

**Рівні сформованості поведінкового критерію безпечної поведінки
підлітків в Інтернеті (%)**

Рівні сформованості поведінкового критерію	ЕГ	КГ
Низький	55,11	57,01
Середній	44,89	42,99
Високий	0,00	0,00

Разом з тим і неправильні суттю твердження підлітки обрали як правильні: «Права людини можуть бути реалізовані тільки в житті поза Інтернетом, а не в Інтернеті» (41,80 % ЕГ та 43,63 % КГ); «На своїй сторінці я можу писати й розміщувати все, що завгодно (зокрема образи й висловлювання ненависті), бо це моя свобода слова» (22,60 % ЕГ та 25,80 % КГ); «Свобода слова – це найголовніше, навіть якщо я зачіпаю права іншої особи» (9,29 % ЕГ та 12,10 % КГ).

Звідси бачимо, що значний відсоток підлітків (41,80 % ЕГ та 43,63 % КГ) не розуміють або не знають, що права людини в рівній мірі можуть бути реалізовані в Інтернеті, як і в житті поза Інтернетом.

Ставлення до здоров'я, пов'язаного з використанням цифрових пристроїв та Інтернету майже половина підлітків охарактеризувала такою фразою: «Моє здоров'я – то моя справа. Коли щось заболить, тоді й займатимусь цим питанням» (43,65 % ЕГ та 51,59 % КГ). Відповідь «Я постійно шукаю інформацію для покращення стану мого здоров'я під час роботи з цифровими

пристроями» обрали 36,22 % ЕГ та 35,03 % КГ; «Я розповідаю близьким/друзям про те, як безпечно для здоров'я користуватись Інтернетом» – 13,93 % ЕГ та 13,38 % КГ. Крім того, частина підлітків запропонувала власні відповіді: «Сам слідкую за своїм здоров'ям» (3,41 % ЕГ); «У мене немає проблем» (0,93 % ЕГ); «Не знаю» (0,93 % ЕГ). «Батьки дбають про мене» (0,93 % ЕГ).

Відповіді на питання щодо виявлення рівня поведінкового компонента «Що ти робиш, аби зберегти своє здоров'я під час користування Інтернетом?» стали для нас несподіваними: у більшості випадків підлітки демонструють активні поведінкові моделі щодо збереження чи захисту власного здоров'я під час користування Інтернетом. Але разом з тим, це можуть бути не зовсім чесні відповіді, оскільки в питанні щодо ціннісного ставлення бачимо, що майже половина опитуваних підлітків зазначає: «Моє здоров'я, то моя справа. Коли щось заболить, тоді й займатимусь цим питанням» (43,65 % ЕГ та 51,59 % КГ). Це протиріччя у відповідях ми також урахуємо під час розробки та реалізації технології соціально-педагогічного супроводу.

Отже, підсумовуючи результати щодо рівні сформованості релятивного критерію відповідно до показників, ми отримали узагальнені результати щодо рівнів сформованості релятивного критерію безпечної поведінки підлітків в Інтернеті (табл. 1.3).

Таблиця 1.3.

Рівні сформованості релятивного критерію безпечної поведінки в Інтернеті (%)

Рівні сформованості критерію	ЕГ	КГ
Низький	17,65	18,15
Середній	58,20	59,24
Високий	24,15	22,61

Таким чином, за результатами аналізу ми отримали такі дані діагностики рівнів сформованості критеріїв безпечної поведінки в Інтернеті (табл. 1.4).

Аналіз отриманих відповідей, дав нам можливість не лише детально

проаналізувати рівні сформованості когнітивного, поведінкового й релятивного критеріїв компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті, а й безпосередньо виокремити рівні сформованості чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті, запропонованих у підрозділі 1.2.

Таблиця 1.4.

Рівні сформованості критеріїв безпечної поведінки в Інтернеті (%)

Критерій	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Когнітивний	66,25	69,11	33,44	30,57	0,31	0,32
Поведінковий	55,11	57,01	44,89	42,99	0,00	0,00
Релятивний	17,65	18,15	58,20	59,24	24,15	22,61

Ураховуючи зазначене, доцільно говорити про те, що ми виявили зв'язок між віком, статтю та рівнем сформованості базових компетентностей безпечної поведінки підлітка в Інтернеті. Це, безумовно, знайде відображення в нашій технології.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ В ІНТЕРНЕТІ

2.1. Розробка, обґрунтування та характеристика технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті

Здійснене в першому розділі магістерської роботи багатоаспектне вивчення небезпечної поведінки дітей в Інтернеті як соціально-педагогічної проблеми, розкриття сутності формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті, принципів, напрямів, підходів до формування безпечної поведінки в Інтернеті, виявлення рівнів сформованості компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті є достатньою науковою підставою для визначення й розробки технології здійснення досліджуваного процесу.

Уважаємо, що слід виділити ще одну концептуальну ідею, яка полягає в тому, що за результатами теоретичного дослідження, представленого в підрозділі 1.2, формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті ми розглядаємо як вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на захист, допомогу й підтримку дитини у формуванні компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті через взаємодію як із самою дитиною, так і педагогами (вихователями) та батьками або особами, які їх замінюють.

Змістовний аналіз сутнісних характеристик соціально-педагогічного супроводу дає нам можливість спиратися на таку його рису, як технологічність. Тому вбачаємо логічним перейти до аналізу поняття «соціально-педагогічна технологія».

С. Харченко: «науково обґрунтована система та порядок функціонування всіх засобів, які використовують для вирішення певної соціально-виховної проблеми» [53, 8].

С. Расчетіна: «уявне моделювання й реальне конструювання деякої

сукупності ситуацій, що групуються навколо центральної ситуації, якою є ситуація індивідуальної взаємодії «підліток – вихователь» [46, 40]. Технологія орієнтована на аналіз, оцінку, прогнозування труднощів, які роблять дитину «життєздатною-вразливою» в системі відносин, що склалися».

Н. Заверико: «класичний різновид соціальної технології, що інтегрує в собі якості соціальної та педагогічної технологій. Соціально-педагогічна технологія – це способи взаємодії соціального педагога (соціального працівника) з клієнтом, що забезпечують його соціалізацію в наявних або спеціально створених умовах» [24, 513].

Основним завданням соціально-педагогічних технологій є розробка методів і методик результативного та раціонального цілеспрямованого соціального впливу; застосування технологізації як способу оптимізації соціально-педагогічного результату (Р. Вайнола [12]).

Розроблена нами технологія за її природою є соціально-педагогічною, оскільки вона спрямована передусім на створення сприятливих умов соціалізації підлітків під час користування Інтернетом.

Розробляючи технологію досліджуваного процесу, ми наголошуємо на необхідності врахування принципу прогностичності цілі та принципу діагностичної спрямованості та чинників, що можуть змінюватися у зв'язку зі стрімким розвитком Інтернету й цифрових технологій.

Запропонована технологія є безперервною (спрямована на підтримку стабільності життєвих умов дитини, профілактику можливих негативних відхилень), реалізується на груповому рівні (у межах освітнього закладу).

Ми визначили такі компоненти розроблюваної технології: цільова частина (мета й завдання, об'єкт, суб'єкт); концептуальна частина; змістовна частина; процесуальна частина (етапи, форми, методи); результативно-оцінювальна частина.

Оскільки більшість учених розуміють мету як ідеальний передбачуваний результат, ми сформуємо мету нашої технології так: сприяння формуванню безпечної поведінки підлітків в Інтернеті.

Щоб досягти цієї мети, намагатимемось розвинути базові компетентності безпечної поведінки підлітків в Інтернеті через безпосередню роботу з ними, а також з батьками й педагогами.

Подальша розробка компонента «мета» дала змогу конкретизувати завдання досліджуваної технології.

1. Формування базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті: «Повага прав людини онлайн», «Електронна участь», «Збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями», «Звернення по допомогу та захист».

2. Створення середовища соціального партнерства між батьками, педагогами та підлітками щодо формування в підлітків безпечної поведінки в Інтернеті.

3. Створення інформаційного простору для безпечної поведінки в Інтернеті, що є доступним, зрозумілим і відповідає потребам підлітків.

Суб'єкти технології – соціальний педагог, педагоги та батькі або осіб, що їх замінюють. Соціальний педагог освітнього закладу виконує ключову координаційну роль, що відповідає змісту Положення про психологічну службу системи освіти України (Наказ Міністерства освіти і науки України № 127 від 03 травня 1999 р.), в якому зазначається, що саме соціальний педагог здійснює соціально-педагогічний супровід освітнього процесу та бере участь у формуванні навичок дотримання норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя, сприяє попередженню негативних явищ серед вихованців, учнів, студентів.

Об'єкт – діти підліткового віку (13-16 років).

Безперечно, компоненти технології та функції соціального педагога тісно взаємопов'язані, але обрана нами структура надасть можливість для структурованого та якісного впровадження технології, що відповідатиме такій характеристиці, як відтворюваність.

Перейдемо до детальної характеристики структурних компонентів технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті.

Цільова частина представлена визначеними метою й завданнями дослідження. Зосередимось на обґрунтуванні вибору об'єктів технології – підлітків 13-16 років.

Посилаючись на роботи Л. Божович, Д. Ельконіна, Л. Міщик, А. Мудрика, ми дійшли висновку, що період з 13 до 16 років найчастіше відносять до підліткового. Згідно з класифікацією Л. Міщик, обраний нами вік входить до другої фази становлення соціального розвитку особистості дитини (від 10 до 17 років), коли відбувається активне формування самосвідомості, соціальної позиції, відповідальності суб'єкта. За класифікацією етапів соціалізації А. Мудрика, вік 13-16 років підпадає під старший підлітковий і ранній юнацький періоди, йому властивий яскраво виражений вплив таких чинників соціалізації, як група однолітків, сім'я, засоби масової інформації, мікросоціум.

У підлітковий період відбувається активна перебудова організму у фізіологічному, гормональному, емоційному плані. З одного боку, наявні негативні прояви, дисгармонія у формуванні особистості, протест та автономія у стосунках зі старшими, з іншого – формується самосвідомість, базові моральні й соціальні установки, відповідальність, активізується пізнавальна діяльність, з'являються нові інтереси, соціальна позиція.

Отже, для вирішення завдань нашого дослідження важливим є те, що обраний нами вік, як бачимо, з одного боку, є віком активного формування самосвідомості, соціальної позиції, відповідальності, з іншого – віком, коли значущим чинником соціалізації є Інтернет.

Концептуальна частина запропонованої технології, представлена науковими підходами та принципами формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті (розроблені нами в підрозділі 1.2), реалізується через усі етапи змістовної, процесуальної та результативно-оцінювальної частин.

Науковими підходами, які стали основою концептуальної частини запропонованої нами технології стали: компетентнісний, особистісно зорієнтований, діалогічний та діяльнісний підходи до формування особистості,

інформаційний, технологічний та комплексний підходи до організації соціально-педагогічної діяльності.

Запропоновані нами принципи процесу формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті розглянемо через можливі конкретні дії соціального педагога на всіх етапах реалізації технології.

Принцип визнання Інтернету як значущого для підлітка чинника соціалізації передбачає розуміння його як важливої та невід'ємної частини життя підлітка, простору реалізації більшості фундаментальних його прав.

Незважаючи на значний розрив у рівні володіння й часі використання Інтернету між дорослими та сучасними підлітками й бажанням соціального педагога говорити, що «нині діти не такі, як були раніше», визнання Інтернету як значущого чинника соціалізації підлітка надає можливості для вдосконалення соціально-педагогічної діяльності з підлітками та реалізації їхніх інтересів, їх захисту.

Для впровадження принципу зосередження на можливостях, які надає Інтернет, та його позитивному впливі на розвиток соціальний педагог під час розробки та проведення заходів має враховувати позитивний вплив тих чи тих видів діяльності в Інтернеті на дитину, намагатися дивитися на деякі речі очима самої дитини. Як зазначає С. Лівінгстон, спілкування з незнайомою людиною для дорослого може здаватися загрозою, а для дитини, навпаки, можливістю розширення кругозору й комунікаційних навичок [57].

Принцип повага прав людини онлайн передбачає обізнаність соціального педагога з новітніми змінами в міжнародному та національному законодавстві щодо зміцнення поняття прав людини в цифрову епоху й механізмів їх захисту. Також уважаємо за доречне спиратися на методологію освіти в галузі прав людини, що надасть можливість не лише передавати знання, а й формувати ставлення та навички, які є основними компонентами визначених нами базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті.

Принцип наукової обґрунтованості передбачає врахування на етапі планування діяльності результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних учених

щодо ефективності тих чи тих програм, поширення тих чи тих загроз, дієвих форм і методів.

Цей принцип вимагає від соціального педагога додаткової роботи над вивченням сучасних досліджень з питань безпечної поведінки в Інтернеті щодо того, які форми й методи в цій роботі є найефективнішими.

Принцип систематичної оцінки впроваджуваних програм з формування завдань, безпечної поведінки в Інтернеті передбачає змістовний аналіз мети, завдань, змісту, форм і методів, їхньої ефективності, відповідності потребам дітей і стану розвитку Інтернету, наприклад, інформація, як правильно сидіти за стаціонарним комп'ютером під час тривалого користування Інтернетом, є в багатьох випадках застарілою, оскільки більшість підлітків користуються Інтернетом через мобільні пристрої (телефони, планшети тощо), що відображено в підрозділі 1.3.

У роботі з батьками й педагогами цей принцип також передбачає використання методики самоаналізу сформованості власних компетентностей безпечної поведінки (рівень розвитку, план і терміни подальшого вдосконалення компетентностей); анкет для зворотного зв'язку (як друкованих, так і Google-форм) щодо заходів з формування безпечної поведінки в Інтернеті та їхнього змісту, пропозицій та ідей для подальшої роботи. Анкети для зворотного зв'язку варто зробити анонімними, що, на нашу думку, сприятиме відвертим відповідям як батьків, так і педагогів.

Принцип участі дітей у розробці та втіленні програм, що їх стосуються, може бути реалізований на всіх етапах технології. Ураховуючи те, що участь дітей є одним з основних прав, закріплених у Конвенції ООН про права дитини, та значний розрив у досвіді користування Інтернетом між дітьми та педагогами й батьками, найактуальнішою є робота соціального педагога зі сприяння обговоренню, опитуванню, анкетуванню, дебатів, під час яких підлітки можуть вільно висловити власні думки щодо необхідних заходів з формування безпечної поведінки в Інтернеті та їхнього змісту; щодо питань, пов'язаних з Інтернетом, які зачіпають їхні інтереси та права в межах сім'ї, школи, місцевої

спільноти.

Принцип скоординованої взаємодії з батьками та педагогами передбачає соціально-педагогічну діяльність з підвищення обізнаності батьків і педагогів з питаннями загроз, механізмів захисту та можливостей Інтернету.

Реалізація цього принципу має бути зосереджена на розширенні діапазону моделей поведінки батьків щодо формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті. За результатами констатувального експерименту, найпоширенішою серед батьків підлітків залишається модель взаємодії, що передбачає лише використання комп'ютерних програм на кшталт батьківського контролю. Але, як зазначають деякі дослідники, крім того, що не знайдено доказів ефективності таких програм, така поведінка може стати загрозою для довірливих стосунків між батьками й дітьми [61].

Також, ураховуючи значний відсоток підлітків, які отримують інформацію про безпечну поведінку в Інтернеті від батьків і вчителів (це підтверджено в підрозділі 1.3), необхідно ознайомлювати ці дві цільові групи з можливостями надання підтримки та захисту підліткам, якщо вони стали жертвою чиїхось дій в Інтернеті, або попередження їхньої небезпечної поведінки. Педагоги й батьки мають проконсультувати підлітків щодо того, як повідомити про неналежний або нелегальний контент, який вони бачать у соціальних мережах чи на сайтах, якими користуються. Учні мають отримати інформацію про організації, сайти, телефони гарячих ліній, де вони можуть отримати підтримку, якщо стали жертвою чиїхось дій в Інтернеті.

Принцип позитивної атмосфери передбачає створення позитивного емоційного фону спілкування в такій роботі, надання стимулів, створення ситуацій успіху.

Соціальному педагогові в роботі необхідно відійти від ідей залякування й використання чорних кольорів, зображень «павутиння», шахраїв у масках, які жахають, а зосередитися на обговоренні безпосереднього зв'язку теми зі щоденним досвідом користування Інтернетом підлітком і плануванням подальших дій щодо його безпечно поведінки, починаючи зі спілкування в

соціальних мережах і завершуючи придбанням товарів онлайн.

Також для створення ситуацій успіху можливо використовувати систему відкритих цифрових бейджів, що надасть можливість підліткам отримувати в яскравому та сучасному вигляді зображення й опис компетентностей, які він розвинув протягом освітніх заходів, розповсюджувати його серед однолітків у соціальних мережах. Це, своєю чергою, сприятиме формуванню позитивного інформаційного простору щодо безпечної поведінки в Інтернеті.

Принцип доступності інформації передбачає подання матеріалу з урахуванням можливостей та особливостей сприйняття цільової групи. Інформація не повинна бути насичена термінами, теоретичними та статистичними відомостями, мова викладання має бути зрозумілою для учасників.

Це може бути реалізовано через розробку інформаційних матеріалів самими підлітками або разом з підлітками, наприклад, поняття «механізми захисту» в інформаційних матеріалах можуть бути замінені зрозумілими для підлітка словами «де отримати допомогу?» тощо.

Принцип урахування того, що підліток може стати як жертвою, так і джерелом небезпеки для інших, використовуючи Інтернет. Посилення розуміння того, що власна поведінка підлітків в Інтернеті може завдати шкоди іншим і становити небезпеку для них, має бути в основі програм з формування безпечної поведінки в Інтернеті.

Для реалізації цього принципу передбачаємо, що елементи освітніх заходів будуть присвячені й самоаналізу підлітками власних цінностей і поведінки в Інтернеті. Також під час реалізації технології в роботі з батьками, педагогами та учнями необхідно наголошувати на тому, що як жертвою, так і тим, хто може заподіяти шкоду іншим, можна стати ненавмисно й випадково.

Детально розглянувши концептуальну частину, перейдемо до опису змістовної частини технології.

Змістова частина запропонованої нами технології охоплює три компоненти: освітній, комунікаційний, інформаційний, які розроблені нами у

відповідності до трьох визначених завдань (формування базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті, створення середовища соціального партнерства між батьками педагогами й підлітками та створення інформаційного простору щодо безпечної поведінки в Інтернеті).

Зазначені освітній, комунікаційний, інформаційний компоненти дозволяють у повному обсязі реалізовувати функції соціально-педагогічної діяльності.

Освітній компонент надає можливість для реалізації діагностичної, попереджувально-профілактичної функції через запобігання асоціальних явищ, реагуючи на негатив і підтримуючи ровесників, які стикаються з проблемами в Інтернеті, виступаючи проти кібербулінгу, повідомляючи про неналежний або нелегальний контент, який підлітки бачать; ознайомлення підлітків з тим, як стерти персональну інформацію; неповнолітні повинні бути захищені від вербування, схилення або примушування до участі в порнографічних матеріалах, які розміщують чи пропонують в Інтернеті (відповідно до Ланцаротської конвенції Ради Європи [31]); коригувально-реабілітаційної функції через формування базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті, навчання батьків і вчителів допомагати підліткам реагувати на негативні явища в Інтернеті, залишаючись обізнаними з онлайнвою діяльністю своїх дітей, демонструючи власну позитивну онлайнвову поведінку та повідомляючи про неналежний або нелегальний контент, який вони бачать.

Комунікаційний компонент упроваджують через реалізацію комунікативної функції для підтримки відкритого й чесного діалогу з підлітками щодо їхнього онлайнвового життя, зокрема спільного батьків з підлітками використання Інтернету, коли батьки допомагають дітям знаходити й використовувати якісні цифрові ресурси.

Інформаційний компонент може бути реалізований через попереджувально-профілактичну функцію соціально-педагогічної діяльності для запобігання асоціальних явищ. Підліток має отримати від соціального

педагога, учителів, батьків чітку інформацію про те, які он-лайнві зміст і поведінка є незаконними, та про можливості повідомити про такі зміст і поведінку в Інтернеті. Підліток повинен знати, що зміст, який він створює в Інтернеті, або той що створюють інші, може бути доступний будь-де і будь-коли, що, своєю чергою, може завдати шкоди гідності, безпеці, приватному життю тощо.

У загальному вигляді запропонована нами змістовна частина реалізується через низку заходів процесуальної частини, що відповідають загальній структурі технології та таким етапам: діагностичний, підготовчий, основний.

Процесуальну частину (етапи, форми, методи) технології ми пов'язуємо з динамікою діяльності з підлітками, батьками, педагогічним колективом і партнерськими організаціями.

Усі елементи процесуальної частини тісно взаємопов'язані між собою, тому що тільки в поєднанні вони здатні зробити технологію формування безпечної поведінки підлітків в Інтернеті ефективною.

Освітній компонент містить наступні заходи процесуальної частини.

1. Виявлення рівня сформованості чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті.
2. Презентація результатів та освітньої тренінгової програми підліткам, учителям, батькам.
3. Формування чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті: надання знань, формування практичних навичок і цінностей.

Комунікаційний компонент реалізують через такі заходи процесуальної частини.

1. Самооцінка рівня сформованості чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті педагогами, батьками.
2. Розробка освітніх заходів для батьків і педагогів щодо формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті.
3. Проведення освітніх заходів для батьків і педагогів щодо

формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті.

Інформаційний компонент упроваджують через такі заходи процесуальної частини.

1. Розробка інформаційних матеріалів для батьків, педагогів, дітей. Розробка відкритих цифрових бейджів для підлітків (відповідно до чотирьох базових компетентностей), педагогів, батьків і партнерських організацій.

2. Аналіз сайту й роботи освітнього закладу щодо дотримання прав людини в Інтернеті та внесення змін.

3. Поширення інформаційних матеріалів для батьків, педагогів, дітей. Упровадження і видача відкритих цифрових бейджів для підлітків (відповідно до чотирьох базових компетентностей), педагогів, батьків і партнерських організацій, що стали учасниками освітніх заходів з безпечної поведінки в Інтернеті.

Розглянемо детально зазначені елементи процесуальної частини запропонованої нами технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті.

Проаналізуємо освітній компонент запропонованої нами технології, який передбачає соціально-педагогічну роботу з батьками й педагогами.

Для виявлення рівнів сформованості компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті необхідно використовувати підготовлену нами анкету для старшокласників (див. додаток Б), що містить 21 запитання, серед яких питання на виявлення сформованості трьох критеріїв (когнітивний, поведінковий, релятивний) таких компетентностей: «Повага прав людини онлайн», «Електронна участь», «Збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями», «Звернення по допомогу та захист». Для визначення зв'язку між віком, статтю, місцем проживання, часом проведення в Інтернеті підлітком і батьками, допомогою батьків у безпечному використанні Інтернету та рівнем сформованості компетентностей використовують додаткові питання. Зміст і критерії обробки цієї анкети детально описано в підрозділі 1.3. Опитування можна проводити як з використанням друкованих версій анкети,

так і онлайн за допомогою онлайн-форм.

Важливою частиною реалізації освітнього компонента технології є презентація результатів анкетування підліткам, учителям, батькам, яка може відбуватися на педагогічній нараді, батьківських зборах чи класній годині. Під час презентації необхідно зосередитися на загальному представленні інформації щодо класу, а не на індивідуальних показниках. Це надасть можливість уникнути цькування підлітків одним одним за результатами анкетування. Під час підготовки та проведення презентацій бажаним є використання мультимедійного обладнання або друківаних матеріалів. Відомості можна представити в діаграмах або з використанням інфографіки.

Презентацію результатів анкетування підліткам, учителям, батькам важливо поєднати з презентацією освітньої тренінгової програми щодо сформованості чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті. Важливими вважаємо прозорість і зрозумілість усіх етапів технології для кожного з учасників. Технологія також може бути представлена з використанням візуальних матеріалів, зокрема інфографіки.

Освітня програма з формування чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті передбачає чотири тренінгові сесії з надання знань, формування практичних навичок і ставлень. Кожна сесія передбачає формування однієї з визначених компетентностей.

Компетентність «Повага прав людини онлайн» передбачає повні, систематизовані знання про права людини онлайн та їх приклади; прояв поваги до прав людини інших осіб в Інтернеті, звернення уваги інших людей/організацій на випадки, коли вони порушують права людини; розуміння Інтернету як ресурсу для розвитку, простору з такими самими правилами, як і в житті поза Інтернетом, повага прав людини в Інтернеті, негативне ставлення до випадків порушення прав людини в Інтернеті; розуміння того, що дотримання прав людини – це першочергове правило в будь-яких приватних компаніях.

Нам дуже близьким є те, що освіта з прав людини не лише є джерелом знань про права людини та механізми їх захисту, а й формує навички, необхідні

для заохочення, захисту та здійснення прав людини в повсякденному житті. Як зазначено в посібнику з освіти в галузі прав людини «Компас», особливістю навчання в галузі прав людини є те, що його здійснюють через задіяння трьох напрямків світосприйняття людини («розум», «серце», «руки»). Воно відбувається через передачу тим, хто навчається, знань («розум»), формування навичок поведінки («руки»), а також через розвиток цінностей («серце»). Такий підхід відповідає трьом завданням освіти з прав людини: навчання про, заради та через права людини.

Формування компетентності «Електронна участь» має бути зосереджений на розширенні ролей підлітка, які він може відігравати завдяки Інтернету, від «спостерігача» до «творця»; ознайомленні з можливостями участі в житті школи, громади, міста, країни, світу. Соціальний педагог може знайомити дітей з надихаючими історіями електронної участі інших дітей у різних містах і країнах щодо культурного та соціального перетворення, з інструментами електронної участі тощо. Зокрема під час освітніх заходів підлітки мають ознайомитися з поняттям «управління Інтернетом» і дізнатися, як узяти в ньому участь.

Компетентність «Збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями» передбачає систематизовані знання про негативний вплив на здоров'я та умови збереження здоров'я під час тривалого користування Інтернетом; систематичне виконання умов для збереження власного здоров'я під час користування Інтернетом; розуміння власного здоров'я як цінності; необхідності створення умов для збереження психічного, фізичного та соціального видів здоров'я під час тривалого користування Інтернетом.

Для розробки заходів з формування компетентності «Збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями» ми спирались на ідеї, представлені в підрозділі 1.2. Ураховуючи зміст класифікації загроз в Інтернеті (запропонованої в підрозділі 1.1.), під час формування цієї компетентності необхідно враховувати всі три види благополуччя: фізичне, психічне, соціальне.

Компетентність «Звернення по допомогу та захист» передбачає повні, систематизовані знання необхідних дій у випадку, якщо став жертвою чиїхось дій в Інтернеті; наявність досвіду звернення по допомогу/захист під час власного користування Інтернетом або друзів/родичів до різних структур; визнання дієвості механізмів захисту прав людини, що порушені в Інтернеті; сприйняття звернення по допомогу та захист як умови успішного користування Інтернетом. Також формування цієї компетентності передбачає розгляд тем «Комерціалізація Інтернету», «Поширення реклами» та «Досвід онлайн-покупок», що надасть можливість протистояти загрозам матеріальному благополуччю, зазначеним у підрозділі 1.1.

Перейдемо до аналізу комунікаційного компонента запропонованої нами технології, який передбачає соціально-педагогічну роботу з батьками й педагогами. Визначений нами в концептуальній частині технології принцип «скоординованої взаємодії з батьками й педагогами» передбачає надання повної інформації про зміст технології, а також роботу соціального педагога з підвищення обізнаності батьків і педагогів з питаннями компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті, загроз, механізмів захисту й можливостей Інтернету.

Ми вважаємо важливим дотримання відкритого спілкування батьків з дітьми щодо їх щоденного користування Інтернетом та надання власного прикладу безпечного користування Інтернетом, на яких наголошено в різних керівництвах щодо безпеки дітей в Інтернеті для батьків. Безумовно, досвід користування Інтернетом дітьми й батьками різний, батьки можуть почуватися невпевнено під час обговорення теми безпечної поведінки в Інтернеті, але в роботі соціального педагога важливо враховувати цю особливість і допомагати батькам, надаючи їм інструменти для створення та підтримки довірливих стосунків у родині та допомоги своїм дітям у формуванні безпечної поведінки в Інтернеті.

Отже, у роботі з батьками в межах технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті ключовими напрямками є: надання соціальним

педагогом батькам інструментів для створення й підтримки довірливих стосунків у родині та допомоги своїм дітям у формуванні безпечної поведінки в Інтернеті; навчання відкритого обговорення в родині досвіду користування Інтернетом підлітком; обговорення важливості надання батьками власного прикладу безпечного користування Інтернетом; використання батьками проблем, з якими стикаються діти під час користування Інтернетом, як можливостей для навчання, а не для покарання чи звинувачення.

Результативно-оцінювальна частина досліджуваної технології передбачає аналіз успішності реалізації трьох компонентів: освітнього, комунікаційного та інформаційного. Освітній компонент аналізують за результатами виявлення рівня сформованості чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті шляхом проведення повторного опитування після завершення тренінгової програми. Результатом досягнення завдання цього компоненту є підвищення рівня сформованості чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті. Успішність комунікаційного компонента визначають, обговорюючи зміни в безпечній поведінці підлітків в Інтернеті. Результатом досягнення завдання цього компоненту є наявність середовища соціального партнерства між батьками (або особами, що їх замінюють), педагогами та підлітками щодо формування безпечної поведінки підлітків в Інтернеті. Дієвість інформаційного компонента вимірюють за допомогою оцінювання інформаційного поля щодо дотримання прав людини в Інтернеті та висвітлення безпечної поведінки в Інтернеті (зокрема дієвості інформаційних матеріалів для батьків, педагогів, дітей). Результатом досягнення завдання цього компоненту є наявність в освітньому закладі інформаційного простору для безпечної поведінки дітей в Інтернеті, що є доступним, зрозумілим та відповідає потребам підлітка.

Реалізація змісту технології передбачає використання групових і масових форм роботи. Групові форми й методи роботи з підлітками:

- методи діагностики: анкетування, фокус-група, включене спостереження (дають змогу отримати інформацію про знання, ставлення та

поведінку підлітка стосовно безпечної поведінки в Інтернеті та планувати подальшу роботу);

- методи надання інформації (тренінг, відеолекторій, вебінар, бесіда, зокрема з елементами рольових ігор, роз'яснення, переконання, позитивний і негативний приклади, настільна гра тощо), дискусія, консультація;

- форми й методи залучення підлітка: участь у розробці питальників і заходів з формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті, створення друкованих, аудіовізуальних матеріалів (плакати, буклети, інформаційні повідомлення для онлайнного простору). Новизна цієї групи форм і методів полягає в тому, що підлітки є не лише отримувачами інформації та ресурсів, а й активно залучені в процес розробки та втілення заходів з формування безпечної поведінки в Інтернеті.

Масові форми й методи роботи з підлітками: День безпечного Інтернету, онлайнві акції та кампанії, відкриті цифрові бейджі. Усі ці форми, уважаємо, сприяють творчій самореалізації та задоволенню потреб у спілкуванні з ровесниками, поширенню ідей безпечної поведінки в Інтернеті в позитивній атмосфері.

Отже, обґрунтування технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті дозволило нам зробити такі висновки.

1. У процесі пошуку методологічного забезпечення нашого соціально-педагогічного дослідження ми звернулись до технологічного підходу. Технологія формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті має таку структуру: цільова частина (мета й завдання, об'єкт, суб'єкт); концептуальна частина; змістовна частина; процесуальна частина (етапи, форми, методи); результативно-оцінювальна частина.

2. Метою технології є сприяння формуванню безпечної поведінки підлітків в Інтернеті. Мету конкретизовано завданнями технології: формування базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті («повага прав людини онлайн», «електронна участь», «збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями», «звернення по допомогу та захист»);

створення середовища соціального партнерства між батьками, педагогами й підлітками щодо формування в підлітків безпечної поведінки в Інтернеті; створення інформаційного простору щодо безпечної поведінки в Інтернеті, який є доступним, зрозумілим і відповідає потребам підлітків.

3. Концептуальна частина містить принципи соціально-педагогічного супроводу формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті; її деталізовано через елементи змістовної, процесуальної та результативно-оцінювальної частини.

4. Змістова частина запропонованої технології охоплює три компоненти, що відповідають завданням технології (освітній, комунікаційний, інформаційний), які реалізують функції соціально-педагогічної діяльності.

5. Результативно-оцінювальна частина технології передбачає аналіз успішності реалізації трьох змістовних компонентів: освітнього, комунікаційного та інформаційного через досягнення завдань технології.

2.2. Особливості реалізації технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті

У попередньому підрозділі ми теоретично обґрунтували технологію, охарактеризували її етапи, компоненти, форми й методи. Кожен із складників авторської технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті потребує перевірки в процесі здійснення формувального етапу експерименту.

Упровадження технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті тривало протягом одного року та здійснювалось через практику роботи освітніх закладів.

Експеримент було проведено з урахуванням низки специфічних особливостей, зумовлених характером досліджуваної проблеми та діяльності соціального педагога в освітньому закладі.

В експерименті брали участь представники освітніх закладів (соціальні

педагоги, які були безпосередньо задіяні як експерти й організатори заходів у межах розробленої технології, адміністрація освітніх закладів, учителі).

Упровадження технології проходило в кілька етапів, які були приведені у відповідність до періодів освітнього процесу в школі: підготовчий, діагностичний, основний та результативно-оцінювальний. Упровадження технологій здійснювалось в трьох компонентах, що відповідають завданням технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті: освітньому, комунікаційному, інформаційному.

На підготовчому етапі було проведено зустрічі, семінари та тренінги з соціальними педагогами, заступниками директорів освітніх закладів з виховної роботи щодо принципів формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті, змісту.

«Компетентності безпечної поведінки в Інтернеті», зміст та опис технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті, діагностичний інструментарій, описи занять з підлітками з формування базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті, описи заходів з батьками й педагогами щодо формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті, опис процедури роботи з відкритими цифровими бейджами, матеріали для аналізу шкільного сайту щодо дотримання прав людини онлайн, корисні статті та перелік корисних посилань.

Після цього соціальні педагоги на педагогічних нарадах обговорювали особливості впровадження експерименту з адміністрацією освітніх закладів. Було оголошено структуру та етапи технології, запропоновано форми й методи роботи з учнями, педагогами та батьками.

Принцип участі дітей ми впровадили вже на підготовчому етапі експерименту, під час якого провели дві фокус-групи та дискусійне обговорення з підлітками щодо змісту заходів освітнього, комунікаційного та інформаційного компонентів нашої технології. Під час фокус-груп підлітки зазначали, що бажано не лише «повчати тому, що не треба робити», «вивчати «назубок» загрози в Інтернеті», а більше проводити з ними вправ та ігор для

обговорення проблем, з якими вони стикаються щоденно під час користування Інтернетом. Також підлітки вказували на необхідність використовувати ресурси Інтернету й цифрових технологій для навчання їх безпечної поведінки в Інтернеті.

Під час підготовки діагностичного інструментарію ми провели пілотне дослідження, яке проводили в Інтернеті з використанням онлайн-анкетування. Метою пілотного дослідження було отримання зворотного зв'язку від підлітків щодо змісту та зрозумілості питань, пропозицій та ідей щодо подальших заходів з формування безпечної поведінки в Інтернеті. В опитуванні взяли участь 42 підлітки у віці 13-16 років. В анкеті їх було повідомлено про мету цього опитування та подальше використання результатів. Питання в більшості випадків були відкриті, що надало нам можливість побачити діапазон відповідей підлітків і для зручності запропонувати в деяких питаннях варіанти відповідей у подальшому основному діагностичному дослідженні рівня сформованості компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті.

Діагностичний етап запропонованої нами технології передбачав виявлення рівнів сформованості когнітивного, поведінкового та релятивного критеріїв безпечної поведінки підлітків в Інтернеті. Для цього було використано підготовлену нами анкету для старшокласників (див. додаток Б), яка містить 21 питання, серед яких питання на виявлення рівнів сформованості трьох критеріїв (когнітивного, поведінкового, релятивного) таких компетентностей: «Повага прав людини онлайн», «Електронна участь», «Збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями», «Звернення по допомогу та захист».

За результатами анкетування ми отримали такі відомості. Високі показники відзначаємо в усіх трьох визначених нами критеріях: когнітивному, релятивному та поведінковому. Серед рівнів сформованості базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті у підлітків в усіх чотирьох компетентностях майже в рівному розподілі превалюють середній і низький.

Кількість опитаних, які мають високий рівень сформованості

компетентностей, незначна: «Збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями» та «Звернення по допомогу й захист» – менше 1 % в обох групах; «Повага прав людини онлайн» – 7,43 % ЕГ та 7,32 % КГ; «Електронна участь» – 1,86 % ЕГ та 0,64 % КГ. Визначено, що якщо вищий рівень однієї з чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті, вищим є й рівень інших компетентностей.

Комунікаційний компонент запропонованої нами технології передбачав роботу соціального педагога з учителями й батьками підлітків. Для діагностики в соціальних педагогів сформованості базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті «Повага прав людини онлайн», «Електронна участь», «Збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями», «Звернення по допомогу та захист» ми запропонували використати таблицю самооцінки щодо сформованості базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті.

Самооцінювання стало важливим етапом для розуміння соціальним педагогом власної готовності до впровадження технології соціально-педагогічного супроводу формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті. Так, одна з соціальних педагогів зазначила, що не має електронної пошти й не знає, як почати говорити про Інтернет-безпеку з підлітками, оскільки не має значного досвіду користування Інтернетом. З іншого боку, деякі соціальні педагоги відзначали, що їм дуже легко постійно повчати підлітків «сидіти рівно під час роботи з цифровими пристроями» чи «не сидіти до півночі в Інтернеті», але власна компетенція збереження здоров'я в них не розвинута, оскільки є знання й частково навички, але відсутні цінності й вони самі виконують роботу «до ранку за комп'ютером, лежачи на дивані». Під час аналізу власних компетентностей «Повага прав людини онлайн» та «Звернення по допомогу та захист» соціальні педагоги зазначили, що до проведеного нами в рамках дослідження семінару взагалі не замислювались про те, що до Інтернет-простору можна застосовувати поняття «права людини онлайн», але разом з тим загальне розуміння прав людини соціальними педагогами надає їм можливість легко зорієнтуватися в цій темі й застосувати компетентності з

урахування використання Інтернету.

Розпочнемо опис основного етапу процесуальної частини запропонованої технології відповідно до визначених компонентів: освітнього, комунікаційного та інформаційного.

Освітній компонент технології передбачав формування чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті: надання знань, формування практичних навичок і ставлень протягом чотирьох занять. Кожне заняття передбачає формування однієї з компетентностей, визначених у підрозділі 1.2.

Для реалізації освітнього компонента технології ми використовували тренінгові форми роботи: вправи, рольові ігри, аналіз випадків, перегляд фільмів і соціальних відеороликів, самоаналіз, дискусію.

Освітні тренінгові заняття для підлітків було заплановано відповідно до розкладу. Перше заняття – «Права людини онлайн». Друге заняття – «Звернення по допомогу та захист». Третє заняття – «Онлайн участь». Четверте заняття – «Збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями».

Під час заняття «Права людини онлайн» підлітки познайомились з правами людини онлайн та міжнародними документами, що їх проголошують, зокрема зі змістом Резолюції 32 сесії від 27 червня 2016 р. Ради ООН з прав людини «Заохочення, захист і здійснення прав людини в Інтернеті», «Посібника Ради Європи з прав людини для Інтернет-користувачів»; розвинули навички визначення ситуацій реалізації та порушення прав людини онлайн під час щоденного користування Інтернетом. Під час вправи дійшли висновку, що дотримання прав людини першочергове в будь-яких правилах приватних компаній (зокрема Інтернет-провайдерів і власників веб-сайтів). Одна з вправ була присвячена мові ворожнечі в Інтернеті, під час якої обговорили необхідність знаходження балансу між реалізацією права на свободу висловлювань та не порушенням прав іншої особи. Детально проаналізували «піраміду мови ненависті» та приклади того, що мова ненависті призводить до злочинів, зокрема нанесення фізичних ушкоджень та вбивств. Особливе

зацікавлення в підлітків викликала вправа «Легально чи нелегально?», у ході якої вони в мікрогрупах аналізували приклади видів діяльності в Інтернеті та визначали, чи є легальними такі дії. Підлітків здивувало, коли вони вперше дізнались, що підбір паролів від скайпу, електронної пошти будь-кого іншого, розміщення відеороликів порнографічного змісту на власній сторінці в соціальній мережі, поширення електронного листування з особою на загал, розміщення фото особи без її згоди є нелегальною діяльністю й людину може бути притягнуто адміністративної та кримінальної відповідальності згідно з чинним законодавством України. Це ще раз підкреслює необхідність аналізувати онлайн-діяльність підлітків і надавати інформацію відповідно до їхніх потреб, демонструючи шляхи запобігання можливим загрозам їхньому благополуччю під час користування Інтернетом.

Заняття з формування компетентності «Збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями» надало підліткам можливість обговорити власний досвід користування цифровими пристроями та наслідки для їхнього фізичного, психологічного й соціального благополуччя під час тривалого користування Інтернетом. Також учасники заняття дізнались про результати останніх досліджень щодо впливу на людину тривалого користування цифровими пристроями та шляхів запобігання негативному впливу на здоров'я. Під час дискусій і роботи в малих групах підлітки розробляли умови та щоденні правила збереження психічного, фізичного й соціального видів здоров'я під час тривалого користування Інтернетом. Найголовнішим було те, що визначених правил вони мали самі дотримуватися в подальшому, тому необхідно було писати найреальніші дії, які вони почнуть впроваджувати одразу після заняття. Це було одним з дискусійних питань, оскільки, деякі підлітки зазначали: «Ми звикли говорити те, що від нас очікують, і це ніяк не пов'язано з тим, що ми цього дотримуємось». Ця позиція дещо схожа з позицією батьків і педагогів, які також наголошували на подвійних стандартах у роботі й вихованні підлітків – батьки й педагоги самі не дотримуються багатьох правил безпечної поведінки в Інтернеті.

Заняття з формування компетентності «Звернення по допомогу та захист» передбачало ознайомлення з необхідними діями у випадку, якщо підліток став жертвою/спостерігачем чиїхось дій в Інтернеті або джерелом небезпеки для інших людей; обговорення наявного досвіду звернення по допомогу/захист під час власного користування Інтернетом або друзів/родичів до різних структур. Під час розгляду судових справ та аналізу випадків з життя учасники відпрацювали механізми захисту прав людини, порушених в Інтернеті, та отримання досвіду звернення по допомогу й захист під час користування Інтернетом.

Отже, освітні заняття щодо формування чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті були позитивно сприйняті підлітками, відповідали їхнім потребам і враховували основні види діяльності в Інтернеті, сприяли відкритому обговоренню нагальних питань, пов'язаних з безпечним користування Інтернетом, а також познайомили з механізмами захисту й отримання допомоги під час користування Інтернетом в подальшому.

Реалізація комунікаційного компонента передбачала проведення заходів для батьків і педагогів щодо формування компетентності безпечної поведінки підлітків онлайн до Дня прав людини та Дня безпечного Інтернету, що, з одного боку, дало можливість обговорити нагальні питання щодо загроз і можливостей, з яким стикаються підлітки онлайн, з іншого – вдало поєднати заходи з темами в річному плані роботи освітнього закладу та соціального педагога й долучитися до відзначення цих днів разом з усім світом.

Семінар «Права людини онлайн та механізми захисту» ми проводили як для соціальних педагогів, так і для класних керівників і батьків. Під час семінару було презентовано інформацію про останні документи міжнародних організацій щодо розуміння прав людини онлайн, розглянуто приклади реалізації та порушення прав людини онлайн, механізми захисту прав людини, порушених онлайн. Так, під час семінарів педагогів найбільше здивувало те, що за захистом прав людини, порушених онлайн, можна звернутись як до суду на

національному рівні, так і, після вичерпання всіх національних засобів захисту, до Європейського суду з прав людини. Під час цих семінарів ми також розглядали можливості отримання захисту в разі, якщо людина стала жертвою або спостерігачем нелегальних дій в Інтернеті. Для багатьох педагогів було несподіваним те, що до кіберполіції можна звернутись онлайн, заповнивши форму на офіційному веб-сайті.

Важливою формою роботи з батьками під час упровадження технології стали батьківські збори, що мали характер тематичних семінарів для батьків дітей старших класів (зокрема дітей експериментальної групи).

Для батьків було також презентовано результати діагностики рівнів сформованості базових компетентності безпечної поведінки підлітків в Інтернеті, принципи формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті (розроблені в підрозділі 1.2) та рекомендації «Як допомогти дитині безпечно користуватись Інтернетом: ідеї для батьків». Рекомендації склались з п'ятих змістовних блоків, які розкривали тему побудови довірливих батьківсько-дитячих стосунків, містили поради, контактні телефони гарячих ліній для дітей і підлітків, адреси сайтів та контакти організації, де можна отримати підтримку й допомогу.

У рекомендаціях наголошено, що важливим чинником є підтримка довірливих стосунків з дитиною, обговорення досвіду використання Інтернету, проблем і можливостей, з якими вона стикається під час користування всесвітньою мережею. Покарання не вчать дитину цінностей або норм поведінки, а можуть лише збільшити ймовірність таємного проступку. Наголошено на тому, що варто не перевіряти історію відвідувань підлітком сайтів, а цікавитися тим, що робить підліток онлайн, що йому подобається дивитися.

Найбільшу зацікавленість серед батьків викликало обговорення цифрового сліду, який залишає родина, зокрема батьки за дитину. Ми наголошували на тому, що цифровий слід дітей може початися, перш ніж вони почнуть ходити, і цей цифровий слід може йти за дитиною все життя. Дитина

тільки народились, а рідні та близькі вже виставили фото новонародженого в соціальній мережі. Інформація, про дітей, яку розміщують в Інтернеті, чи та, яку діти розміщують самі, зазвичай надовго залишається доступною для будь-кого у світі. Це може загрожувати безпеці, приватному життю, гідності дитини або по-іншому робити її вразливою на всіх етапах життя. Батьки почали дискутувати з цього приводу, наголошуючи на тому, що це «наші діти і ми можемо розміщувати їхні фотографії та інформацію будь-коли та будь-де». Але, обговорюючи мотиви розміщення фотографій своїх дітей, багато хто зійшовся на тому, що найголовніше в цьому явищі – це «похизуватися досягненнями перед іншими людьми (знайомими/родичами/друзями)». Вдалим завершенням цього блоку було відкрите питання до батьків: «Ви можете собі відповісти на питання «Що для мене важливіше: похизуватися досягненнями дитини перед людьми чи поважати права моєї дитини та попередити можливі загрози її благополуччю?»».

Особливу увагу батьків під час розгляду запропонованих нами рекомендацій привернув інформаційний блок про пошук підлітками матеріалів сексуального змісту у зв'язку з зацікавленістю в цій темі. Ми наголосили, що за відсутності відповідних освітніх програм і довірливих обговорень питань статевого розвитку в родині пошук інформації підлітком в Інтернеті – це чи не єдине джерело інформації про сексуальність, статевий розвиток та інші питання, з цим пов'язані. Батьки були вдячні, оскільки дізнались про сайти для батьків з підготовки до відвертої розмови щодо сексуального розвитку з підлітком та контакти безкоштовної всеукраїнської інформаційної лінії з репродуктивного здоров'я.

Розглядаючи можливості отримати допомогу та захист під час користування Інтернетом, батьки зазначали, що вони або їхні друзі/близькі були жертвами Інтернет-шахраїв і не вірили, що можна отримати допомогу. Під час презентації запропонованих нами рекомендацій на батьківських зборах вони вперше дізнались про можливість електронного звернення до кіберполіції шляхом заповнення відповідної онлайн-форми на офіційному веб-сайті.

Інформаційний компонент запропонованої нами технології передбачав розробку й поширення інформаційних матеріалів для батьків, педагогів, дітей; впровадження й видачу відкритих цифрових бейджів для підлітків (відповідно до чотирьох базових компетентностей), педагогів, батьків і партнерських організацій, що стали учасниками освітніх заходів з безпечної поведінки в Інтернеті, аналіз змісту веб-сайтів і сторінок у соціальних мережах освітніх закладів щодо дотримання прав людини онлайн та внесення змін до них.

Результативно-оцінювальна частина досліджуваної технології передбачала аналіз успішності реалізації трьох компонентів: освітнього, комунікаційного та інформаційного. Освітній компонент ми проаналізували за результатами виявлення рівня сформованості чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті шляхом проведення повторного опитування після завершення тренінгової програми. Отримані результати детально представлено в підрозділі 2.3. Успішність комунікаційного компонента визначено шляхом обговорення змін у безпечній поведінці підлітків в Інтернеті з педагогами й батьками під час презентації результатів повторного опитування підлітків в останній місяць навчального року. Загалом на цьому етапі як педагоги, так і батьки наголошували на тому, що перш за все, після участі в семінарах та батьківських зборах змінилась їхня власна поведінка в Інтернеті та цінності (переглянули свої сторінки в соціальних мережах, видалили фотографії дітей, які розмістили без їхньої згоди, обговорили в родині правила приватності онлайн та ін.), стиль спілкування з дітьми щодо безпечної поведінки дітей в Інтернеті став більш підтримуючий і позитивний. Дієвість інформаційного компонента ми визначали шляхом оцінки інформаційного поля щодо дотримання прав людини в Інтернеті та висвітлення безпечної поведінки в Інтернеті.

Загалом розроблені та впроваджені нами форми й методи роботи було визнано оптимальними з погляду досягнення завдань технології.

Отже, проаналізувавши впровадження розробленої технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті, доходимо таких висновків.

1. Упровадження технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті в практику роботи освітніх закладів здійснено через реалізацію освітнього, комунікативного та інформаційного компонентів у роботі з підлітками, педагогами, батьками, у партнерстві з фахівцями державних, бізнесових і громадських організацій.

2. Робота з підлітками відбувалася на засадах сформульованих нами принципів формування безпечної поведінки в Інтернеті через проведення фокус-груп, вебінару, чотирьох освітніх занять, присвячених формуванню визначених нами базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті, створення обіцянки щодо безпечного користування Інтернетом в рамках онлайн-виклику, розробку інформаційних матеріалів щодо безпечної поведінки в Інтернеті.

3. Робота з педагогами полягала в проведенні освітніх семінарів і вебінарів; проведенні всеукраїнського конкурсу тренінгових вправ щодо формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті; наданні консультаційних і методичних послуг щодо підготовки навчальних занять для підлітків з формування базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті; проведенні освітніх заходів для батьків. Ці форми роботи сприяли подальшій виваженій і науково обґрунтованій побудові соціальними педагогами заходів з підлітками та якісній роботі з педагогами й батьками.

4. Робота з батьками полягала в розробці рекомендації для них щодо безпечної поведінки в Інтернеті та проведенні освітніх семінарів – тематичних батьківських зборів, наданні групових консультацій, що значно вплинуло на розширення бачення батьками загроз і можливостей для підлітків в Інтернеті, шляхів отримання захисту й допомоги, пов'язаних з використанням Інтернету та покращення атмосфери батьківсько-дитячих стосунків.

2.3. Аналіз ефективності технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті

Останнє завдання нашого дослідження полягало у здійсненні аналізу ефективності розробленої технології формування безпечної поведінки дітей (13-16 років) в Інтернеті.

Вирішуючи це завдання, ми спирались на розроблені нами критерії, показники та відповідно рівні сформованості базових компетентностей безпечної поведінки дітей (13-16 років) в Інтернеті та виявлені особливості поведінки в Інтернеті (див. підрозділ 1.3). Ми застосовували методику опитування, використану на констатувальному етапі експерименту та виявляли зміни в рівнях сформованості когнітивного, поведінкового й релятивного критеріїв та базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті в контрольній та експериментальній групах після завершення формувального етапу експерименту. Під час проведення опитування ми виокремили з анкети частину питань, які використовували до впровадження технології для розуміння загальних тенденцій, взаємозалежності (час використання Інтернету самим підлітком і батьками, пристрій, який найчастіше використовує підліток), на зміну яких не була спрямована наша технологія.

У складі обох груп КГ та ЕГ були підлітки віком від 13 до 16 років.

Маючи необмежену кількість виборів, на питання «Від кого ти дізнаєшся, що є небезпечним для тебе в Інтернеті?» відповіли, що джерелом такої інформації є вчителі, на 11,15 % більше порівняно з результатами до впровадження технології підлітків ЕГ (після впровадження технології (далі – Ф) – 61,30 %; до впровадження технології (далі – К) – 50,15 % ЕГ) та на 0,95 % підлітків КГ (Ф – 49,36 %, К – 48,41 %). На 10,53 % збільшилася кількість підлітків ЕГ, які зазначили, що джерелом такої інформації є батьки (Ф – 53,56 % ЕГ, К – 43,03 % ЕГ) та на 0,64 % зменшилася кількість таких відповідей у КГ (Ф 45,22 % КГ; до – 45,86 % КГ). Про те, що дізнаються таку інформацію від друзів, після впровадження технології зазначили на 5,57 % більше підлітків

ЕГ порівняно з результатами до її впровадження (Ф – 28,48 % ЕГ, К – 22,91 % ЕГ). Кількість відповідей «звертаюсь до друзів» серед підлітків КГ порівняно з результатами до впровадження технології зросла на 0,64 % (Ф – 23,25 %, К – 22,61 %). Незначне збільшення обрання варіанта «випадково натрапляю на таку інформацію в Інтернеті» спостережено в обох групах порівняно з результатами до впровадження технології – на 1,21 % в ЕГ (Ф – 24,15 %, К – 22,91 % ЕГ) та на 0,64 % в КГ (Ф – 19,75 %, К – 19,11 % КГ). Збільшення на 7,74 % кількості обрання варіанта відповіді «сам шукаю інформацію про це в Інтернеті» порівняно з результатами до впровадження технології спостережено в ЕГ (Ф – 23,53 % ЕГ, К – 15,79 % ЕГ); у КГ це збільшення становить 0,32 % (Ф – 14,01 % КГ, К – 13,69 % КГ). Зменшення кількостей відповіді «ні від кого» в ЕГ порівняно з результатами до впровадження технології становить 1,55 % (Ф – 0,62 %, К – 2,17 % ЕГ); у КГ – 0,32 % (Ф – 1,27 %, К – 1,59 % КГ). Отже, після впровадження нами технології соціально-педагогічного супроводу в ЕГ значно збільшилась кількість підлітків, які отримують інформацію про загрози в Інтернеті від учителів, батьків, друзів та самостійно шукають таку інформацію в Інтернеті. Спостережено значне збільшення кількості підлітків, які самостійно шукають інформацію про загрози в Інтернеті. Також бачимо незначне (але, вважаємо, воно заслуговує на увагу) зменшення кількості підлітків, які зазначили, що ні від кого не отримують таку інформацію. На нашу думку, заходи для педагогів і батьків комунікативного та інформаційного компонента запровадженої нами технології надали можливість підвищити рівень їхніх знань, розвинути впевненість для відкритого й довірливого обговорення з підлітками безпечної поведінки в Інтернеті.

Незначні зміни спостережено після впровадження технології в обох групах підлітків у таких відповідях на питання «Яку підтримку щодо безпечного користування Інтернетом тобі надають батьки?»: «установлюють час перебування в Інтернеті» (спостережено зменшення порівняно з результатами до впровадження технології на 0,62 % у підлітків ЕГ (Ф – 22,29 % ЕГ, К – 22,91 % ЕГ) та відсутність змін у КГ (Ф – 24,84 % ЕГ, К – 24,84 % КГ);

«установлюють фільтри та програми, що блокують небажаний зміст» (зменшення порівняно з результатами до впровадження технології на 0,31 % в ЕГ (Ф – 17,65 % ЕГ, К – 17,34 % ЕГ) та на 0,32 % в КГ (Ф – 16,88 % КГ, К – 17,20 % КГ)). Після впровадження технології підлітки частіше порівняно з результатами до впровадження технології обирали відповідь «допомагають мені з вибором товарів через мережу Інтернет» (збільшення на 8,36 % в ЕГ (Ф – 31,58 % ЕГ, К – 23,22 % ЕГ) та на 0,96 % в КГ (Ф 23,25 %, К – 22,29 % КГ)). Збільшення кількості вибору варіанта «переглядаємо разом сайти» порівняно з результатами до впровадження технології на 8,67 % спостережено в ЕГ (Ф – 25,39 % ЕГ, К – 16,72 % ЕГ) та на 0,32 % в КГ (Ф – 16,88 %, К – 17,20 % КГ)). Варіант «спостерігають, що я дивлюсь, але не коментують це» обрали на 4,64 % більше порівняно з результатами до впровадження технології підлітків ЕГ (Ф – 7,12 %, К – 11,76 % ЕГ), у КГ спостережено, навпаки, незначне зменшення кількості такої відповіді – на 0,32 % (Ф – 8,92 %, К – 9,24 % КГ). Значне збільшення – на 13,63 % порівняно з результатами до впровадження технології – кількостей обрання відповіді «обговорюємо та критично оцінюємо зміст сайтів, деякі пости в соцмережах» спостережено в підлітків ЕГ (Ф – 26,01 % ЕГ, К – 12,38 % ЕГ); у КГ збільшення кількості такої відповіді незначне – на 0,06 % КГ (Ф – 14,07 %, К – 14,01 % КГ). Кількість підлітків ЕГ, які сказали про неотримання ніякої підтримки від батьків щодо безпечного користування Інтернетом, порівняно з результатами до впровадження технології суттєво зменшилась – на 13,93 % (Ф – 40,87 % ЕГ, К – 54,80 % ЕГ), тоді як у підлітків КГ порівняно з результатами до впровадження технології спостережено збільшення цього показника на 0,32 % (Ф – 38,22 %, К – 37,90 % КГ). Припускаємо, що значний відсоток батьків, які не надають підтримку, може бути пов'язаний з тим, що деякі батьки через недостатній рівень цифрової грамотності можуть усе-таки почуватися некомпетентними порівняно з їхніми дітьми. Але в батьків-учасників експерименту спостерігаємо позитивні зміни в поведінці: значно більший відсоток підлітків зазначає, що батьки допомагають їм вибирати товари через мережу Інтернет, переглядають разом з ними сайти,

обговорюють та критично оцінюють зміст сайтів, деякі пости в соцмережах; незначне, але є зменшення кількості батьків, які спостерігають, що підліток дивиться, але не коментують це.

Перейдемо до аналізу даних за когнітивним критерієм. Зміни в ньому свідчать про покращення якості знань підлітків про права людини онлайн; можливості електронної участі; загрози в Інтернеті та їхній вплив на здоров'я й матеріальне благополуччя; механізми захисту.

Обрання підлітками необмеженої кількості з усіх правильних запропонованих варіантів прикладів порушення прав людини в Інтернеті дало змогу побачити деякі зміни у виборах підлітків ЕГ порівняно з підлітками КГ. Так, варіант «зламувати акаунт іншої людини й вести активність від її імені» обрали на 4,64 % більше підлітків ЕГ порівняно з результатами до впровадження технології (Ф – 96,59 %, К – 91,95 % ЕГ) та на 1,27 % більше підлітків КГ (Ф – 78,98 %, К – 77,71 % КГ); «цькувати, погрожувати, переслідувати людину, яка тобі не подобається у приватному спілкуванні в Інтернеті» – на 10,53 % більше підлітків ЕГ (Ф – 71,83 %, К – 61,30 % ЕГ) та на 0,95 % більше підлітків КГ (Ф – 54,46 %, К – 55,41 % КГ). Варіант «розміщувати фото без згоди людей, які є на ньому» обрали порівняно з результатами до впровадження технології на 9,29 % більше підлітків ЕГ (Ф – 47,68 %, К – 38,39 % ЕГ) та на 0,32 % більше підлітків КГ (Ф – 49,04 %, К – 49,36 % КГ); відповідь «пересилати розмову з людиною іншій людині» – на 9,9 % більше підлітків ЕГ (Ф – 36,22 %, К – 26,32 % ЕГ) та на 0,32 % більше підлітків КГ (Ф – 23,89 %, К – 23,57 % КГ). Останній приклад порівняно з іншими варіантами відповідей набрав найменшу кількість обрання як до впровадження технології, так і після. Уважаємо, це може бути пов'язано з тим, що цей вид діяльності є дуже поширеним серед підлітків, зокрема тому, що соціальні мережі в Інтернеті мають опцію «переслати розмову», підлітки можуть сприймати це як офіційний дозвіл на пересилання приватної розмови в чаті навіть без дозволу іншої людини. Разом з тим підлітки ЕГ порівняно з результатами до впровадження технології на 9,9 % частіше стали обирати цей

варіант як порушення прав людини онлайн, на відміну від підлітків КГ, де збільшення спостережено лише на 0,32 %. Ми пояснюємо ці результати тим, що по-перше, під час впровадження заходів освітнього компонента технології формування безпечної поведінки підлітків Інтернеті підлітки розглянули більше прикладів порушення прав людини онлайн, зокрема ті, що були пов'язані з їхньою повсякденною діяльністю в Інтернеті. По-друге, повідомлення, поширювані під час реалізації комунікативного й інформаційного компонентів запровадженої нами технології щодо реалізації прав людини онлайн та прикладів їх порушень сприяють тому, що частина підлітків дізнається про те, що права людини можуть як реалізовуватись, так і порушуватись онлайн, і починають вирізняти приклади порушення прав людини онлайн.

Отже, проаналізувавши відповіді, ми отримали такі загальні результати щодо рівнів сформованості когнітивного критерію безпечної поведінки в Інтернеті у підлітків ЕГ та КГ до та після впровадження нами технології (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Рівень сформованості когнітивного критерію безпечної поведінки в Інтернеті у підлітків ЕГ та КГ під час констатувального та формувального етапів експерименту (%)

Група підлітків	ЕГ		КГ	
	К	Ф	К	Ф
Низький	66,25	56,97	69,11	67,83
Середній	33,44	39,01	30,57	31,85
Високий	0,31	4,02	0,32	0,32

Ці результати свідчать про позитивні зміни рівнів сформованості когнітивного критерію в експериментальній групі та відсутність значних змін у контрольній групі.

Для аналізу значущості змін у рівнях сформованості когнітивного

критерію за всіма показниками у підлітків ЕГ ми зіставили між собою їхні результати до та після впровадження технології формування безпечної поведінки в Інтернеті. Отримавши значення Т-критерію Стьюдента, який дорівнює – 2,26318* (при ,023957*), ми підтвердили наявність значущої відмінності в рівнях сформованості когнітивного критерію між двома залежними вибірками (результатами підлітків ЕГ до та після впровадження технології) та підтвердили ефективність впроваджуваної нами технології.

Для аналізу значущості змін у рівнях сформованості когнітивного критерію в підлітків ЕГ ми зіставили між собою їхні результати з результатами підлітків КГ після впровадження для підлітків ЕГ технології формування безпечної поведінки в Інтернеті. Отримавши значення Т-критерію Стьюдента, який дорівнює 2,827514* (при ,004839*), ми підтвердили наявність значущої відмінності в рівнях сформованості когнітивного критерію між двома незалежними вибірками (результатами підлітків ЕГ і підлітків КГ після впровадження технології) та підтвердили ефективність впроваджуваної нами технології.

Для визначення змін у рівнях сформованості поведінкового критерію перейдемо до якісного та кількісного аналізу відповідей на питання № 14–17.

Відповіді на питання щодо дій підлітка, якщо він бачить в Інтернеті те, що варто змінити/видалити (помилки, шахрайство, насильницький контент, порушення прав людини, порушення авторських прав) порівняно з результатами до впровадження технології відрізняються в підлітків ЕГ та незначно змінилися у підлітків КГ.

Так, відповідь «Обираю опцію «поскаржитись» у соціальних мережах» обрали на 7,74 % більше підлітків ЕГ (Ф – 66,25 %, К – 58,51 % ЕГ) порівняно зі зменшенням на 0,96 % у відповідях підлітків КГ (Ф – 53,50 %, К – 54,46 % КГ); «видаляю цю інформацію, якщо я її розмістив» зазначили на 16,1 % більше підлітків ЕГ (Ф 57,28 %, К – 41,18 % ЕГ) порівняно зі зменшенням на 0,64 % у підлітків КГ (Ф – 30,57 %, К – 31,21 % КГ); «пишу адміністратору сайту/групи/порталу» відповіли на 2,79 % більше підлітків ЕГ (Ф – 34,37 %, К –

31,58 % ЕГ) порівняно зі збільшенням на 0,64 % відповідей підлітків КГ (Ф – 32,17 %, К – 31,53 % КГ). «Повідомляю про це батьків» зазначили на 0,62 % менше підлітків ЕГ (Ф – 16,41 %, К – 17,03 % ЕГ) порівняно з незначним збільшенням (на 0,32 %) відповідей підлітків КГ (Ф – 16,88 %, К – 16,56 % КГ). Варіант «повідомляю про це поліцію» зазначили на 1,23 % більше підлітків ЕГ (Ф – 4,25 %, К – 4,02 % ЕГ) та на 1,27 % менше підлітків КГ (Ф – 4,46 %, К – 5,73 % КГ).

Відповідь «повідомляю про це вчителів» дали на 0,31 % менше підлітків ЕГ (Ф – 2,48 %, К – 2,79 % ЕГ) порівняно з незначним збільшенням (на 0,32 %) підлітків КГ (Ф – 1,91 %, К – 1,59 % КГ).

Варіант «Нічого не роблю» обрали на 5,57 % менше підлітків ЕГ (Ф – 16,41 %, К – 21,98 % ЕГ) та на 1,28 % підлітків КГ (Ф – 24,52 %, К – 25,80 % КГ). «Звертаюсь онлайн до кіберполіції» вперше порівняно з результатами до впровадження технології та відповідями підлітків КГ зазначили 3,72 % підлітків ЕГ.

З результатів видно, що після впровадження технології в поведінці підлітків ЕГ в Інтернеті відбулися зміни. Вони стали значно частіше обирати опцію «поскаржитися» в соціальних мережах або видаляти таку інформацію, якщо вони її розмістили. У 3,72 % підлітків ЕГ вперше з'явилася відповідь «звертаюсь до кіберполіції онлайн».

Про активнішу позицію підлітків щодо видалення/зміни нелегального змісту в Інтернеті свідчить і те, що в ЕГ стало на 5,57 % менше відповідей «нічого не роблю» порівняно з тим, що було до впровадження технології.

У відповідях на питання «Що ти робиш, аби зберегти своє здоров'я під час користування Інтернетом?» після впровадження технології спостерігаємо збільшення кількості варіантів у підлітків ЕГ як порівняно з їхніми відповідями до впровадження технології, так і порівняно з відповідями підлітків КГ після впровадження технології.

Відповідь «Постійно слідкую за осанкою та відстанню від очей до екрана» зазначили на 12,38 % більше підлітків ЕГ (Ф – 54,49 %, К – 42,11 % ЕГ)

та на 1,27 % підлітків КГ (Ф – 44,90 %, К – 43,63 % КГ); «Не дивлюсь негативні сайти та не втручаюсь у дискусії, які мене засмучують» – на 9,9 % більше підлітків ЕГ (Ф – 43,96 %, К – 34,06 % ЕГ) та на 1,17 % більше підлітків КГ (Ф – 32,48 %, К – 31,21 % КГ); «Зменшую кількість часу користування Інтернетом» – на 3,72 % більше підлітків ЕГ (Ф – 32,82 %, К – 29,10 % ЕГ) та на 0,64 % більше підлітків КГ (Ф – 28,03 %, К – 27,39 % КГ); «Роблю зарядку для очей» – на 5,27 % більше підлітків ЕГ (Ф – 25,70 %, К – 20,43 % ЕГ) та на 0,75 % більше підлітків КГ (Ф – 24,0 %, К – 23,25 % КГ); «Обговорюю негативний зміст з друзями/батьками» – на 10,53 % більше підлітків ЕГ (Ф – 19,20 %, К – 8,67 % ЕГ) та на 0,32 % більше підлітків ЕГ (Ф – 8,6 %, К – 8,28 % КГ). У відповідях порівняно з дослідженням до впровадження технології з'явилися нові варіанти в підлітків експериментальної групи: «протираю екран смартфона / мобільного телефону / планшета / клавіатуру ноутбука / комп'ютера» (8,36 %), «не втручаюсь / намагаюсь не втручатись в конфлікти в Інтернеті» (9,91 %), «слідкую / думаю над тим, що я пишу / розмішую онлайн» (7,43 %).

З результатів видно, що після впровадження технології в підлітків ЕГ значно розширився діапазон моделей поведінки щодо збереження власного здоров'я під час користування Інтернетом, які ми опрацьовували під час тренінгових вправ освітнього компонента технології з формування компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті.

Отже, проаналізувавши відповіді, ми отримали такі результати щодо рівнів сформованості поведінкового критерію безпечної поведінки в Інтернеті (табл. 2.2).

Результати дослідження в зміні рівнів сформованості поведінкового критерію також переконливо підтверджують ефективність розробленої нами технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

Для аналізу значущості змін у рівнях сформованості поведінкового критерію у підлітків ЕГ ми зіставили їхні результати до та після впровадження технології формування безпечної поведінки в Інтернеті. Отримавши значення Т-критерію Стьюдента, який дорівнює – 2,89090* (при ,003971*), ми

підтвердили наявність значущої відмінності в рівнях сформованості поведінкового критерію між двома залежними вибірками (результатами підлітків ЕГ до та після впровадження технології), що свідчить про ефективність впроваджуваної нами технології.

Таблиця 2.2.

Рівні сформованості поведінкового критерію безпечної поведінки в Інтернеті в підлітків ЕГ та КГ під час констатувального та формувального етапів експерименту (%)

Група підлітків	ЕГ		КГ	
	К	Ф	К	Ф
Рівень сформованості критеріїв				
Низький	55,11	45,82	57,01	56,05
Середній	44,89	45,82	42,99	43,95
Високий	0,00	8,36	0,00	0,00

Для аналізу значущості змін у рівнях сформованості поведінкового критерію в підлітків ЕГ ми зіставили їхні результати з результатами підлітків КГ після впровадження для підлітків ЕГ технології формування безпечної поведінки в Інтернеті. Отримавши значення Т-критерію Стьюдента, який дорівнює 5,830832* (при ,000000*), ми підтвердили наявність значущої відмінності в рівнях сформованості поведінкового критерію між двома незалежними вибірками (результатами підлітків ЕГ та підлітків КГ після впровадження технології для підлітків ЕГ).

Для визначення змін у рівнях сформованості релятивного критерію перейдемо до якісного та кількісного аналізу відповідей на питання № 18 – 21.

Серед запропонованих тверджень щодо прав людини в Інтернеті правильні відповіді підлітків різняться в ЕГ та КГ. Правильними визнали варіанти: «Права людини онлайн належать кожній людині» на 10,84 % більше підлітків ЕГ (Ф – 59,13 % (48,30 % ЕГ) та на 0,95 % менше підлітків КГ (Ф – 46,50 %, К – 47,45 % КГ); «Кожен користувач має право знати й розуміти, як

його дані обробляють в Інтернеті» – на 8,36 % більше підлітків ЕГ (Ф – 56,35 %, К – 47,99 % ЕГ) та на 0,32 % менше підлітків КГ (Ф – 49,04 %, К – 49,36 % КГ); «Право на освіту в Інтернеті я можу реалізовувати щодня, навчаючись, наприклад, на онлайн курсах» – на 5,88 % більше підлітків ЕГ (Ф – 44,58 %, К – 38,70 % ЕГ) та на 0,32 % більше підлітків КГ (Ф – 37,90 %, К – 37,58 % КГ); «Приватні компанії в Інтернеті зобов'язані поважати права людини» – на 10,84 % більше підлітків ЕГ (Ф – 47,06 %, К – 36,22 % ЕГ) та на 0,96 % менше підлітків КГ (Ф – 31,21 %, К – 32,17 % КГ); «Діти та молодь мають право на особливу увагу й допомогу під час роботи в Інтернеті» – на 12,96 % більше підлітків ЕГ (Ф – 42,72 %, К – 30,03 % ЕГ) та на 0,32 % більше підлітків КГ (Ф – 30,89 %, К – 30,57 % КГ). Погодилися з тим, що «Анонімність в Інтернеті не є абсолютною й може бути розкрита у випадках загрози громадському порядку, захисту прав інших осіб» на 9,6 % більше підлітків ЕГ (Ф – 32,20 %, К – 22,60 % ЕГ) та 0,63 % більше підлітків КГ (Ф – 26,43 %, К – 25,80 % КГ). Разом з тим і неправильні за їхньою суттю тези підлітки обирали як правильні. Так, твердження «Права людини можуть реалізовуватись тільки в житті поза Інтернетом, а не в Інтернеті» обрали на 18,89 % менше підлітків ЕГ (Ф – 22,91 %, К – 41,80 % ЕГ) та 3,54 % більше підлітків КГ (Ф – 47,17 %, К – 43,63 % КГ); «На своїй сторінці я можу писати та розміщувати все, що завгодно (зокрема й образи та висловлювання ненависті), бо це моя свобода слова» – на 11,14 % менше підлітків ЕГ (Ф – 11,46 %, К – 22,60 % ЕГ) та на 1,6 % менше підлітків КГ (Ф – 24,20 %, К – 25,80 % КГ). З виразом «Свобода слова – це найголовніше, навіть якщо я зачіпаю права іншої особи» погодилися на 7,12 % менше підлітків ЕГ (Ф – 2,17 %, К – 9,29 % ЕГ) та на 0,96 % менше підлітків КГ (Ф – 13,06 %, К – 12,10 % КГ). Як бачимо, значно менший відсоток підлітків ЕГ після впровадження запропонованої нами технології порівняно з підлітками КГ (22,91 % та 47,17 % відповідно) не розуміють або не знають, що права людини в рівній мірі можуть реалізовуватись в Інтернеті, як і в житті поза Інтернетом. Упровадження тренінгів з формування компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті, які розкривали зміст поняття «права людини онлайн»,

розгляд прикладів легальної та нелегальної поведінки в Інтернеті надали змогу підліткам ЕГ змінити їхнє ставлення в бік поваги до прав людини онлайн.

Для виявлення змін у ціннісному ставленні до можливостей участі з використанням Інтернету після впровадження технології підліткам було запропоновано для продовження фразу «Мені подобається, що тепер завдяки Інтернету я можу...» з необмеженою кількістю варіантів.

Твердження «Можу привертати уваги до питань, що мене турбують» обрали на 11,46 % більше підлітків ЕГ (Ф – 56,66 %, К – 45,20 % ЕГ) та 1,91 % більше підлітків КГ (Ф – 44,90 %, К – 42,99 % КГ); «Організувати голосування та обговорення будь-чого, що стосується мене й моїх однолітків» – на 9,9 % більше підлітків ЕГ (Ф – 50,77 %, К – 40,87 % ЕГ) та на 1,27 % більше підлітків КГ (Ф – 42,99 %, К – 41,72 % КГ); «Створювати пости/фото/відео, що підіймають місцеві проблеми та спонукають до обговорення» – на 11,76 % більше підлітків ЕГ (Ф – 51,70 %, К – 39,94 % ЕГ) та 1,6 % більше підлітків КГ (Ф – 38,22 %, К – 36,62 % КГ); «Брати участь у голосуванні щодо проведення заходів у школі» на 14,55 % більше підлітків ЕГ (Ф – 48,92 %, К – 34,37 % ЕГ) та 1,59 % більше підлітків КГ (Ф – 34,71 %, К – 33,12 % КГ); «Брати участь в обговоренні ініціатив у нашому місті/селі/області/країні/світі» – на 14,86 % більше підлітків ЕГ (Ф – 42,41 %, К – 27,55 % ЕГ) та на 0,32 % менше підлітків КГ (Ф – 30,89 %, К – 31,21 % КГ).

Те, що подобається завдяки Інтернету «Брати участь в оцінюванні роботи сайтів/будь-яких кампаній/товарів тощо», зазначили на 18,58 % більше підлітків ЕГ (Ф – 39,63 %, К – 21,05 % ЕГ) та на 0,63 % більше підлітків КГ (Ф – 24,20 %, К – 23,57 % КГ).

Незначними є зміни в обранні відповідей «Грати, слухати музику»: кількість відповідей зменшилась на 0,62 % у підлітків ЕГ (Ф – 2,17 %, К – 2,79 % ЕГ) та збільшилась на 0,32 % у підлітків КГ (Ф – 4,14 %, К – 3,82 % КГ).

Відповідь «Не знаю» зазначили на 4,95 % менше підлітків ЕГ (Ф – 3,72 % (8,67 % ЕГ) та на 0,32 % менше підлітків КГ (Ф – 5,41 %, К – 5,73 %).

Спираючись на отримані результати відповідей підлітків ЕГ, зазначаємо,

що під час впровадження нами технології вони відкрили для себе Інтернет не лише як простір та ресурс для спілкування, розваг і придбання покупок, а і як простір і ресурс, де вони можуть привертати увагу до їхніх проблем та спільно з іншими брати участь у вирішенні питань, що їх стосуються, на рівні школи чи місця проживання.

Отже, проаналізувавши відповіді, ми отримали такі загальні результати щодо рівнів сформованості релятивного критерію безпечної поведінки підлітків в Інтернеті (табл. 2.3).

Таблиця 2.3.

Рівні сформованості релятивного критерію безпечної поведінки в Інтернеті у підлітків ЕГ та КГ під час констатувального та формувального етапів експерименту (%)

Група підлітків	ЕГ		КГ	
	К	Ф	К	Ф
Низький	17,65	5,88	18,15	17,20
Середній	58,20	64,09	59,24	60,19
Високий	24,15	30,03	22,61	22,61

Ці результати свідчать про позитивні зміни рівнів сформованості релятивного критерію в експериментальній групі та відсутність значних змін у контрольній групі.

Для аналізу значущості змін у рівнях сформованості релятивного критерію підлітків ЕГ ми зіставили між собою їхні результати до та після впровадження технології формування безпечної поведінки в Інтернеті.

Отримавши значення Т-критерію Стьюдента, який дорівнює $-5,01762^*$ (при $,000001^*$), ми підтвердили наявність значущої відмінності в рівні сформованості релятивного критерію між двома залежними вибірками (результатами підлітків ЕГ до та після впровадження технології), що свідчить про ефективність впроваджуваної нами технології.

Для аналізу значущості змін у рівнях сформованості релятивного

критерію в підлітків ЕГ ми зіставили між собою їхні результати з результатами підлітків КГ після впровадження для підлітків ЕГ технології формування безпечної поведінки в Інтернеті. Отримавши значення Т-критерію Стьюдента, який дорівнює 2,965961* (при ,003131*), ми підтвердили наявність значущої відмінності в рівнях сформованості критерію між двома незалежними вибірками (результатами підлітків ЕГ та підлітків КГ після впровадження технології для підлітків ЕГ), що свідчить про ефективність впроваджуваної нами технології.

Графічно розподіл за рівнями сформованості когнітивного (далі – когн), поведінкового (далі – пов) й релятивного (далі – рел) критеріїв під час констатувального та формувального етапів експериментів в експериментальній та контрольній групах підлітків представлено на рис. 2.1.

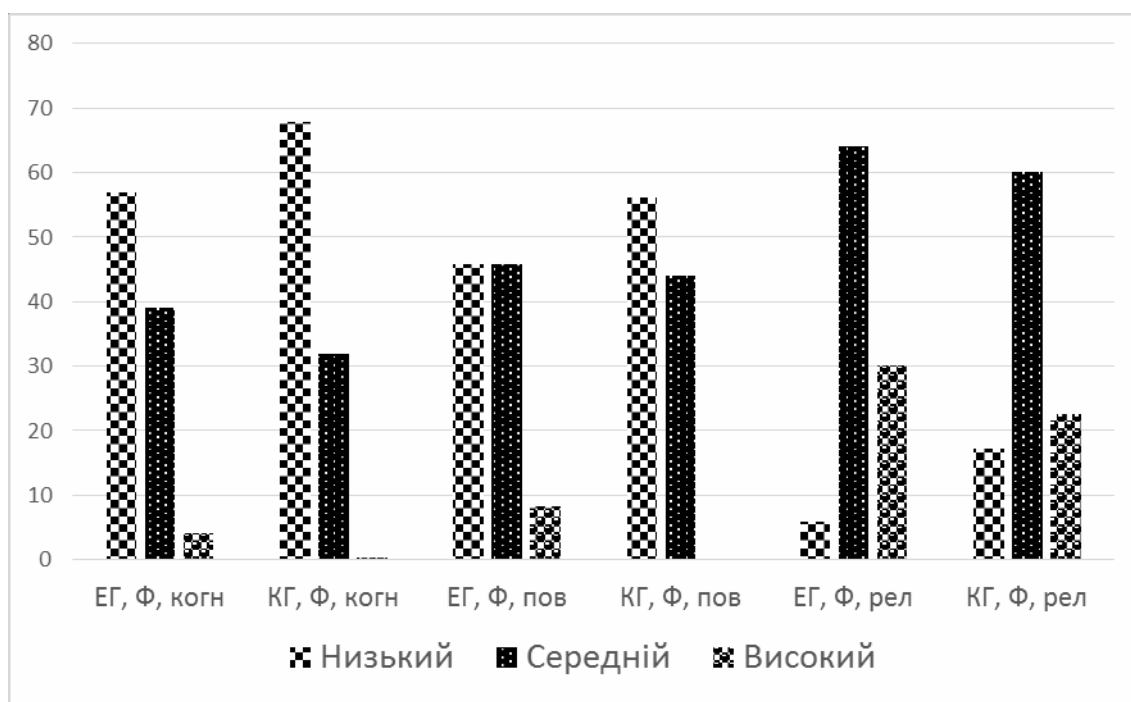

Рисунок 2.1. – Розподіл за рівнем сформованості критеріїв безпечної поведінки в Інтернеті під час констатувального та формувального етапів експерименту в експериментальній та контрольній групах підлітків

Отже, обробка отриманих емпіричних даних під час констатувального та формувального етапів експерименту дозволяє зробити такі висновки.

1. Аналіз результатів експериментального дослідження, здійснений за

розробленими критеріями (когнітивним, релятивним, поведінковим) засвідчив ефективність процесу впровадження технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті.

2. У ході експериментально-дослідницької роботи було підтверджено наше припущення про те, що ефективний процес формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті можливий у тому випадку, якщо він організований як технологія соціально-педагогічного супроводу, яка має мету, що полягає в сприянні формуванню безпечної поведінки підлітків в Інтернеті (через формування базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті, створення середовища соціального партнерства між батьками, педагогами й підлітками, створення інформаційного простору щодо безпечної поведінки в Інтернеті, який є доступним, зрозумілим і відповідає потребам підлітків); зміст, який реалізується в трьох компонентах (освітньому, комунікаційному, інформаційному) через реалізацію функцій соціально-педагогічної діяльності (діагностичної, попереджувально-профілактичної, коригувально-реабілітаційної, соціально-терапевтичної, комунікативної, організаторської, охоронно-захисної); форми й методи (індивідуальні, групові та масові); суб'єкт (соціальні педагоги освітніх закладів, педагоги та батьки або особи, що їх замінюють) та (діти підліткового віку 13-16 років).

– Ефективність проведеного нами експерименту з упровадження технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті підтверджено: позитивними змінами рівня сформованості знань з різних аспектів безпечної поведінки в Інтернеті (когнітивний критерій): в ЕГ від 4,64 % до 10,53 % порівняно з результатами констатувального етапу експерименту збільшилась кількість підлітків, які розпізнають наведені приклади як порушення прав людини онлайн; від 2,17 % до 7,12 % – підлітків, які називають нові приклади участі за допомогою Інтернету в обговоренні питань, що їх стосуються; від 2,17 % до 53,56 % – підлітків, які вказують нові приклади впливу тривалого користування цифровими пристроями на всі сфери благополуччя (фізичне, психологічне та соціальне); підлітки стали більш обізнаними з механізмами

захисту й отримання допомоги, якщо стали жертвою чийось дій в Інтернеті – на 7,73 % більше підлітків ЕГ зазначили про можливість звернення по допомогу й захист до батьків та на 19,81 % – до вчителів; уперше названо варіанти звернення до суду (10,22 %) та кіберполіції (36,53 %). Кількість підлітків з низьким рівнем сформованості когнітивного компонента знизилась на 9,28 %, відповідно збільшилась кількість підлітків з середнім (на 5,57 %) і високим (на 3,71 %) рівнями сформованості, чому сприяло проведення тренінгових вправ з підлітками з формування компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті: «Легально чи не легально», «Розглянемо справу», «Права людини онлайн існують?», «Вплив про який я знаю», проведення онлайн-тесту «Чи легальні ці дії?», вебінарів «Як зробити Інтернет безпечним» для підлітків та «Безпечний Інтернет» для педагогів і батьків; конструктивною динамікою релятивного критерію, що відображає ставлення підлітків у контексті безпечної поведінки в Інтернеті: на 10,84 % збільшилась кількість підлітків, які зазначають, що права людини онлайн належать кожній людині, і те, що приватні кампанії в Інтернеті зобов'язані поважати права людини; на 18,89 % менше підлітків ЕГ погодились з неправильним твердженням про те, що права людини можуть бути реалізовані тільки в житті поза Інтернетом, а не в Інтернеті; на 9,9 % вдалось підвищити кількість підлітків, яким подобається завдяки Інтернету організувати голосування та обговорення будь-чого, що стосується їх та їхніх однолітків; на 11,76 % – кількість підлітків, яким подобається створювати пости/фото/відео, що підіймають місцеві проблеми та спонукають до обговорення; на 14,86 % – кількість підлітків, які готові брати участь в обговоренні ініціатив у їхньому місті/селі/області/країні/світі; на 2,79 % вдалось зменшити кількість підлітків, які вважають: «Мое здоров'я – то моя справа. Коли щось заболить, тоді і займатимусь цим питанням» та відповідно на 2,79 % збільшити кількість підлітків, які постійно шукають інформацію для покращення стану власного здоров'я під час роботи з цифровими пристроями; на 11,45 % вдалось зменшити кількість підлітків, які впевнені, що не можна отримати підтримку й захист, якщо права людини

порушені в Інтернеті, та відповідно на 4,96 % підвищити кількість підлітків, які переконані, що, якщо права людини порушені в Інтернеті, вони можуть отримати підтримку й захист. На 11,79 % вдалось знизити кількість підлітків з низьким рівнем сформованості релятивного критерію та відповідно підвищити на 5,89 % кількість підлітків з середнім рівнем сформованості й на 5,88 % з високим рівнем сформованості релятивного критерію, чому сприяла робота підлітків під час тренінгових вправ «Реальність у віртуальності», «Участь онлайн – зміни офлайн», «Моя думка важлива», «Загрози та можливості», «Реклама на мене не впливає?» з формування компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті; аналіз сайтів освітніх закладів щодо дотримання прав людини онлайн та внесення відповідних змін; проведення заходів для педагогів і батьків з безпечної поведінки підлітків в Інтернеті; проведення онлайн-виклику зі створення власної обіцянки щодо безпечного користування Інтернетом; створення позитивної атмосфери формування безпечної поведінки в Інтернеті через видачу цифрових бейджів; позитивною динамікою щодо змін рівнів сформованості поведінкового критерію безпечної поведінки підлітків в Інтернеті: на 7,74 % збільшено кількість підлітків, які в разі спостереження в Інтернеті того, що варто змінити/видалити (помилки, шахрайство, насильницький контент, порушення прав людини, порушення авторських прав) обирають опцію «поскаржитись» у соціальних мережах»; на 16,1 % більше підлітків видаляють таку інформацію, якщо вони її розмістили; звертаються до кіберполіції онлайн 3,72 % підлітків; на 5,57 % зменшено кількість підлітків, які нічого не роблять у такій ситуації; збільшено кількість підлітків, які застосовують різні форми онлайн-участі: від ведення групи/блогу/власного сайту, завантаження відео й аудіо, створення постів/статей, онлайн-кампаній (на 8,05 %) до залучення до створення рейтингів продуктів, коментування, участі в онлайн-обговореннях/дискусіях (на 6,19 %); збільшено кількість підлітків, які постійно слідкують за осанкою й відстанню від очей до екрана (на 12,38 %), які обговорюють негативний зміст з друзями/батьками (на 10,53 %), уперше 9,91 % підлітків зазначають, що не

втручаються/намагаються не втручатись у конфлікти в Інтернеті, 8,36 % почали протирати екран смартфона/мобільного телефону/планшету/ клавіатуру ноутбуку/комп'ютеру; на 10,52 % більше підлітків почали звертатись до батьків для отримання допомоги й захисту під час користування Інтернетом, до сервісного центру або технічної підтримки провайдера/оператора мобільного зв'язку або сайту звертаються на 8,96 % більше підлітків, до психолога або соціального педагога на 8,05 % більше, до вчителів – на 7,74 % більше, досвід звернення до поліції чи суду мають на 9,29 % більше підлітків, кількість підлітків, які нікуди не звертались, вдалось зменшити на 8,67 %. Кількість підлітків з низьким рівнем сформованості поведінкового критерію вдалось зменшити на 9,29 %, відповідно з середнім рівнем сформованості збільшити на 0,93 %, з високим – на 8,36 %. Ці досягнення в зміні поведінки підлітків стали можливими завдяки впровадженню в роботу соціальних педагогів освітніх закладів розроблених нами принципів формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті, проведення тренінгових вправ «Легально чи не легально», «Розглянемо справу», «Здоров'я онлайн», «Моя думка важлива», з підлітками з формування компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті, заснованих на навчанні через досвід.

3. Аналіз результатів проведеного дослідження відповідно до розроблених критеріїв свідчить про значну динаміку зменшення низького рівня сформованості, зростання середнього та високого рівнів сформованості критеріїв безпечної поведінки підлітків в Інтернеті та сформованості визначених нами базових компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті, що є переконливою підставою вважати виконаними завдання дослідження й досягнутою його мету.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі розроблено, науково обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність технології формування безпечної поведінки старшокласників в Інтернеті. Відповідно до завдань дослідження на підставі отриманих результатів зроблено такі висновки.

1. Аналіз наукової літератури переконливо довів, що, по-перше, небезпечна поведінка в Інтернеті є соціально-педагогічною проблемою, яка нерозривно пов'язана з процесом соціальної дезадаптації підлітка, труднощами в батьківсько-дитячих стосунках, депресією, насильством, уживанням психоактивних речовин, самотністю, незадоволеністю собою, життям, оточенням; по-друге, негативний вплив користування Інтернетом може бути як навмисним, так і ненавмисним і розкриватися через аналіз загроз благополуччю підлітка; по-третє, компетентнісний підхід у формуванні безпечної поведінки в Інтернеті є більш ефективним і сприяє розвитку особистості, ураховує вікові та індивідуальні особливості підлітків.

2. Здійснений аналіз сутнісних характеристик формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті дозволив нам визначити цей процес як вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на захист, допомогу й підтримку дитини у формуванні компетентностей безпечної поведінки в Інтернеті через взаємодію як із самою дитиною, так і з педагогами (вихователями) й батьками або особами, які їх замінюють.

3. У ході дослідження розроблено технологію формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті, у структурі якої виділено п'ять складників: цільовий (мета й завдання, об'єкт, суб'єкт); концептуальний (наукові підходи, групи принципів); змістовний (освітній, комунікаційний, інформаційний компоненти); процесуальну (етапи, форми, методи); результативно-оцінювальний.

Реалізація технології передбачала використання індивідуальних,

групових і масових форм роботи соціального педагога: фокус-групи з підлітками, тренінги-семінари для педагогів, батьківські збори – тематичні семінари для батьків та осіб, які їх замінюють, серія тренінгових занять з формування чотирьох базових компетентностей безпечної поведінки підлітків в Інтернеті, вебінари для підлітків та педагогів і батьків, розробка й поширення інформаційних матеріалів для батьків, педагогів, дітей щодо безпечної поведінки в Інтернеті.

4. Здійснена дослідно-експериментальна робота з упровадження розробленої технології формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті дає можливість стверджувати, що її ефективність підтверджено значною динамікою зменшення низького рівня, зростання середнього й високого рівнів сформованості когнітивного, релятивного та поведінкового критеріїв безпечної поведінки дітей 13-16 років в Інтернеті. Це дає підстави вважати виконаними завдання дослідження й досягнутою його мету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтернативний звіт про реалізацію Україною положень Конвенції про права дитини 2002-2008. Київ, 2009. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/report-ukr.pdf> (дата звернення : 15.04.2019).
2. Антонов В. М. Комп'ютер. Інтернет. Здоров'я (Здоров'я людини та комп'ютерні хвороби) : монографія. Київ : ВПЦ КУ, 2011. 272 с.
3. Бабаева Ю. Д., Войскунский А. Е., Смыслова О. В. Інтернет : воздействие на личность. *Гуманитарные исследования в Интернете* / под ред А. Е. Войскунского. Москва : Можайск-Терра, 2000. С. 11-39.
4. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2006. 537 с.
5. Безпека молоді в Інтернеті : дослідження ЮНІСЕФ в Україні, Росії та Туреччині. URL : http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_18561.html (дата звернення : 14.08.2019).
6. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями : метод. рек. Київ : Україна, 2010. 72 с.
7. Безушко С. В. Педагогічні умови гендерного виховання учнів основної школи у позакласній діяльності. *Педагогічний альманах*: зб. наук. пр. Херсон, 2013. Вип. 17. С. 12-17.
8. Белинская Е. П. Информационная социализация подростков : опыт пользования социальными сетями и психологическое благополучие. *Психологические исследования*. 2013. Т. 6. № 30. URL : <http://psystudy.ru/index.php/num/2013v6n30/858-belinskaya30.html> (дата звернення : 06.09.2019).
9. Березуцький В. В., Васильковець Л. А. Тлумачний словник нормативних термінів із дисципліни «Безпека життєдіяльності» : навч. посіб. Харків : Підручник НТУ «ХП», 2013. 88 с.

10. Брайант Дж., Томпсон С. Основы воздействия СМИ. Москва : Издат. дом «Вильяме», 2004. 432 с.
11. Булгакова О. Ю. Усвідомлення небезпечної поведінки дітьми підліткового вік : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Південноукр. держ. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2004. 254 с.
12. Вайнола Р. Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи : теорія та практика : навч. посіб. / за ред. С. О. Сисоєвої. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 134 с.
13. Васильєва Р. Ю. Міждисциплінарний аспект формування безпечної поведінки підлітків. *Європейська наука XXI століття : стратегія і перспективи розвитку – 2006* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 липня 2006 р.) Дніпропетровськ, 2006. Т. 13. С. 109-111.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови : близько 170000 сл. та словосполучень / ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
15. Власенко Ф. П. Віртуальна реальність як простір соціалізації індивіда. *Гуманіт. вісн. Запоріз. держ. інж. акад.* 2014. Вип. 56. С. 208-217. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgvzdia_2014_56_24 (дата звернення : 06.09.2019).
16. Горбачова О. В. Правий екстремізм і толерантність : з досвіду України та Німеччини. Київ : Заповіт, 2008. 76 с.
17. Грачев Г. В. Информационно-психологическая безопасность личности : состояние и возможности психологической защиты. Москва : Изд-во РАГС, 1998. 125 с.
18. Данилов С. А. Риски и потенциал интернет-социализации молодежи. *Изв. Саратов. ун-та. Философия. Психология. Педагогика.* 2012. Т. 12. Вып. 2. С. 42-46.
19. Данилова М. А. Интернет-социализация студенческой молодежи : специфика мотивации сетевого поведения : дис. ... канд. социол. Наук : 22.00.04 / Саратов. гос. техн. ун-т. Саратов, 2009. 139 с.

20. Девтеров І. В. Соціалізація людини у кіберпросторі: монографія. Київ: НТУУ «КПІ», 2012. 359 с.
21. Дзюндзюк В. Б., Дзондзюк Б. В. Поява і розвиток кіберзлочинності. *Держ. будівництво*. 2013. № 1. С. 1-11. URL : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/1/01.pdf> (дата звернення : 14.10.2019).
22. Дмитренко Н. Є. Професійна підготовка майбутніх учителів до запобігання негативного впливу інформаційно-телекомунікаційних технологій. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 4. Ч. 2. С. 61-66.
23. Егоров А. Ю. Інтернет-зависимости. *Руководство по аддиктологии*. Санкт-Петербург : Речь, 2007. С. 509.
24. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ-Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
25. Ершов Д. А. Информационная безопасность личности как цель социально-педагогической деятельности. *Соціальна педагогіка*. 2009. № 2. С. 123-128.
26. Єжова О. О. Критеріальний підхід до оцінки рівня сформованості ціннісного ставлення до здоров'я учнівської молоді. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2010. № 2. С. 311-322.
27. Івахненко Т. П. Соціально-педагогічні проблеми формування сексуальної культури особистості. *Педагогічна наука : історія, теорія, практика, тенденції розвитку*. 2010. Вип. №1. URL : http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n1_2010_st_20/ (дата звернення : 03.11.2019).
28. Карабин Т. В. Вплив особливостей спілкування в мережі «Internet» на процес соціалізації студентської молоді : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2005. 192 с.
29. Комітет ООН з прав дитини. *Заключні спостереження* : Україна (2011). URL : http://www.unicef.org/ukraine/UN_CRC_ConcludingObservations_Ukr.pdf (дата звернення : 14.08.2018).
30. Конвенція ООН про права дитини (ратифікована Україною 18.09.1991).

- URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення : 09.09.2019).
31. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ратифіковано Україною 20.06.201). URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення : 29.09.2019).
 32. Коношенко С. В. Реабілітаційна робота з соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону : монографія. Луганськ: Печатный двор, 2009. 249 с.
 33. Кравченко Л. Підготовка майбутніх учителів технологій до формування безпечної поведінки учнів у процесі вивчення курсу «Безпека життєдіяльності». *Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту*. 2012. Ч. 2. С. 144-150. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2012_2_21 (дата звернення: 14.08.2019).
 34. Кузьміна О. В. Кіберсоціалізація – невід’ємна частина процесу формування життєвої компетентності сучасної молоді. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 8. С. 343-348. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2014_8_45 (дата звернення: 17.05.2019).
 35. Малинівська Л. І. Педагогічні умови формування культури безпечної поведінки у студентів. *Молодий вчений*. 2015. № 2. С. 64-66.
 36. Михалева Г. В. Онлайн-риски и проблемы защиты детей в современном британском медиаобразовании. *Диалог*. 2014. № 6. С. 66-75.
 37. Мудрик А. В. Социализация человека. Москва : Академия, 2004. 189 с.
 38. Освіта в сфері прав людини в Інтернеті : метод. посіб. / упоряд. О. А. Мурашкевич, О. О. Черних. Київ : ВАІТЕ, 2015. 70 с.
 39. Петухова Т. А. Підготовка майбутніх учителів до формування культури безпеки життєдіяльності в учнів основної школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Київ, 2010. 20 с.
 40. Плешаков В. А. Теория киберсоциализации человека : монография / под ред. А. В. Мудрика. Москва : МПГУ «Номо Cyberus», 2011. 400 с.

41. Плешаков В. А. Теория психовозрастного статуса личности и технология его развития в контексте профессиональной подготовки педагога-психолога : монография. Москва : Издатель Воробьев, 2010. 284 с.
42. Посібник з прав людини для інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум (Рекомендація CM/REC(2014)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо посібника з прав людини для Інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум). URL : <http://hr-online.org.ua> // <http://hr-online.org.ua> (дата звернення : 06.09.2019).
43. Правові засоби захисту та відновлення прав користувачів Інтернету в Україні в контексті застосування Посібника Ради Європи з прав людини для інтернет-користувачів / за ред. А. В. Пазюка. Київ : ФОП Клименко, 2015. 128 с.
44. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної ради України*. 2001. № 30. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення : 15.11.2019).
45. Пэлфри Дж., Гассер У. Дети цифровой эры / пер. с англ. И. Яцюк. Москва : Эксмо. 2011. 368 с.
46. Расчетина С. А. Культурный шок и социально-педагогическое сопровождение подростков за границей. Теория и практика : монография / под ред. С. А. Расчетиной, В. Э. Зюсса. Санкт-Петербург : Росток, 2010. 264 с.
47. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя молоді / упоряд. О. Яременко, О. Балакірева, О. Вакуленко та ін. Київ : УІСД, 2000. 111 с.
48. Саган О. В. Медіа світ як середовище соціалізації молодшого школяра. *Інформаційні технології в освіті*. 2015. № 22. С. 103-108.
49. Снітко М. А. Соціально-педагогічні умови формування у підлітків безпечної поведінки в інтернет-мережі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Київський ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2014. 300 с.
50. Солдатова Г. У., Нестик Т. А., Рассказова Е. И., Зотова Е. Ю. Цифровая

- компетентность подростков и родителей : результаты всерос. исслед. Москва : Фонд Развития Интернет, 2013. 144 с.
51. Угольников Н. В. Интернет как институт социализации старших школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Моск. пед. гос. ун-т. Москва, 2012. 197 с.
 52. Устав Всемирной организации здравоохранения. URL : <http://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/RU/constitution-ru.pdf?ua=1> (дата звернення : 26.11.2019).
 53. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності : теорія і практика : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2006. 320 с.
 54. Черноус Л. С. Інституціоналізація Інтернет у сучасному українському суспільстві : дис. ... канд. соціол. Наук : 22.00.04 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2011. 217 с.
 55. Чистяков А. В. Социализация личности в обществе Интернет-коммуникаций (социокультурный анализ) : дис. ... д-ра социол. наук : 22.00.06 / Рост. гос. пед. ун-т. Ростов-на-Дону, 2006. 278 с.
 56. Юрченко О. Ю. Проблеми безпеки дітей в соціальних мережах та Інтернеті. *Порівняльно-аналітичне право*. Ужгород, 2013. № 3-1. С. 336-338.
 57. Just Click No. Talk Story about Dr. Ivan K. Goldberg and the Internet Addiction Disorder. *New Yorker Magazine*. URL : <http://www.newyorker.com/magazine/1997/01/13/just-click-no> (дата звернення : 06.12.2019).
 58. Livingstone S., Kirwil L., Ponte C., Staksrud E. In their own words : what bothers children online? URL : [http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU %20Kids %20III/ Report s/Intheirownwords020213.pdf](http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20III/Report%20s/Intheirownwords020213.pdf) (дата звернення : 14.09.2019).
 59. Schrock A., Boyd D. Online Threats to Youth: Solicitation, Harassment, and Problematic Content. *Berkman Center for Internet & Society Harvard*

University. 2008.

URL :http://cyber.law.harvard.edu/sites/cyber.law.harvard.edu/files/ISTTF_Final_Report.pdf (дата звернення: 06.11.2019).

60. Young K., Pistner M., Mara J., Buchanan J. Cyber-disorders : the mental health concern for the new millennium. URL : <http://netaddiction.com/articles/cyberdisorders.pdf> (дата звернення : 12.10.2019).
61. Zaman B., Nouwen M. Parental controls : advice for parents, researchers and industry. London : EU Kids Online, 2016. URL : <http://eprints.lse.ac.uk/65388> (дата звернення: 25.11.2019).

ДОДАТКИ

Додаток А

Виявлення рівня сформованості безпечної поведінки дітей 13-16 років в Інтернеті

Таблиця А.1

Показники критеріїв	Когнітивний критерій	Поведінкового критерій	Релятивний критерій
Повага прав людини онлайн	Знання про права людини онлайн, приклади їх реалізації та порушення	Прояв поваги до прав людини інших осіб в Інтернеті, звернення уваги людей/організацій на випадки, коли вони порушують права іншої особи	Розуміння Інтернету як ресурсу для розвитку, простору з такими самими правилами, як і в житті поза Інтернетом
Електронна участь	Знання про управління Інтернетом, можливості електронної участі в житті школи, міста, країни, світу	Активна участь в Інтернеті, виконання ролей «творець», «критик»	Розуміння принципів управління Інтернетом, позитивне ставлення до можливостей електронної участі в житті школи, міста, країни, світу
Збереження здоров'я під час роботи з цифровими пристроями	Знання про негативний вплив на здоров'я та умови збереження здоров'я під час тривалого користування Інтернетом	систематичне виконання умов для збереження власного здоров'я під час користування Інтернетом	Розуміння власного здоров'я як цінності, необхідності створення умов для збереження психічного, фізичного та соціального здоров'я під час тривалого користування Інтернетом

Продовження таблиці А.1.

Звернення по допомогу та захист	Знання про необхідні дії у випадку, якщо став жертвою чиїхось дій в Інтернеті	Наявність власного досвіду звернення по допомогу/захист різних структур під час користування Інтернетом або такого досвіду в друзів/родичів	Визнання дієвості механізмів захисту прав людини, порушених в Інтернеті; сприйняття звернення по допомогу та захист як умови успішного користування Інтернетом
---------------------------------	---	---	--

Додаток Б

Анкета

щодо виявлення рівня безпечної поведінки підлітків в Інтернеті

Шановний друже!

Ми просимо тебе відповісти на питання цієї анкети. У кожному питанні потрібно підкреслити обраний варіант відповіді або вказати власну думку після слів «Твій варіант». Дякуємо за співпрацю!

1. Твій вік _____
2. Стать _____
3. Місце проживання: сільська місцевість; місто
4. Назва школи, клас
5. Який пристрій ти використовуєш найчастіше для користування Інтернет?
 мобільний телефон/смартфон/планшет;
 ноутбук;
 стаціонарний комп'ютер.
6. Як часто ти використовуєш Інтернет протягом дня?
 1 – 3 години
 4 – 6 годин
 7 – 9 годин
 більше 9 годин
7. Як часто твої батьки користуються Інтернетом?
 1 – 3 години
 4 – 6 годин
 7 – 9 годин
 10 – 12 годин
 більше 12 годин
8. Від кого ти дізнаєшся, що є небезпечним для тебе в Інтернеті?

- батьки;
- друзі;
- вчителі;
- сам шукаю інформацію про це в Інтернеті;
- випадково натрапляю на таку інформацію в Інтернеті;

твій варіант.

9. Яку підтримку щодо безпечного користування Інтернетом тобі надають батьки (необмежена кількість варіантів)?

- встановлюють фільтри та програми, що блокують небажаний зміст;
- встановлюють часи перебування в Інтернеті;
- переглядаємо разом сайти;
- спостерігають, що я дивлюсь, але не коментують це;
- обговорюємо та критично оцінюємо зміст сайтів, деякі пости у

соцмережах;

- допомагають мені з вибором товарів через мережу Інтернет;
- ніяку;
- твій варіант.

10. Обери варіанти, які, на твою думку, є прикладами порушення прав людини в Інтернеті (необмежена кількість варіантів):

- зламувати акаунт іншої людини та вести активність від її імені;
- пересилати розмову з людиною іншій людині;
- розміщувати в себе на сторінці неправдиву інформацію, образливі чутки про інших людей;
- розміщувати фото без згоди людей, які є на ньому;
- цькувати, погрожувати, переслідувати людину, яка тобі не подобається, у приватному спілкуванні в Інтернеті;
- розголошувати приватні подробиці життя інших людей.

11. Наведи приклади того, як за допомогою Інтернету ти можеш брати участь в обговоренні питань, що тебе стосуються.

12. Який негативний вплив на твоє здоров'я має або може мати в подальшому користування Інтернетом?

13. Куди чи до кого можна звернутися по допомогу та захист, якщо ти став(ла) жертвою чііхось дій в Інтернеті?

14. Якщо ти бачиш в Інтернеті те, що варто змінити/видалити (помилки, шахрайство, насильницький контент, порушення прав людини, порушення авторських прав), то (необмежена кількість варіантів):

- повідомляєш про це батьків;
- обираєш опцію «поскаржитись» у соціальних мережах;
- пишеш адміністратору сайту/групи/порталу;
- повідомляєш про це вчителів;
- видаляєш цю інформацію, якщо ти її розмістив;
- повідомляєш про це поліцію;
- нічого не робиш;
- твій варіант.

15. Обери два варіанти дій, які ти найчастіше виконуєш, користуючись Інтернетом:

- читаю, слухаю, дивлюся;
- веду групу/блог/власний сайт, завантажую відео, музику й аудіо, пишу пости/статті, розпочинаю онлайнві кампанії;
- оновлюю статус у соціальних мережах, розміщую інформацію на своїй сторінці;
- додаю фотографії, голосую за фото/пости/сторінки;
- маю профіль у соціальних мережах, відвідую соціальні мережі;
- залучаюсь до створення рейтингів продуктів, коментую, беру участь в онлайнвих обговореннях/дискусіях, долучаюсь до створення й редагування статей у вікіпедії, беру участь в онлайнвих опитуваннях, коментую законодавчі ініціативи.

16. Що ти робиш, аби зберегти здоров'я під час користування Інтернетом? (необмежена кількість варіантів):

- постійно слідкую за осанкою та відстанню від очей до екрану;
- роблю зарядку для очей;
- зменшую кількість часу користування Інтернетом;
- намагаюсь не звертати уваги на негативний зміст;
- обговорюю негативний зміст з друзями/батьками;
- не дивлюсь негативні сайти та не втручаюсь у дискусії, які мене засмучують;
- нічого;
- твій варіант.

17. Якщо в тебе або твоїх друзів були випадки, коли звертались по допомогу/захист під час користування Інтернетом, до кого було це звернення (необмежена кількість варіантів)?

- до психолога або соціального педагога;
- до сервісного центру або технічної підтримки мого провайдера/оператора мобільного зв'язку або сайту;
- до поліції чи суду;
- до батьків;
- до знайомих/друзів;
- до вчителів;
- нікуди не звертались;
- твій варіант.

18. Обери твердження, які ти вважаєш правильними (необмежена кількість варіантів):

- анонімність в Інтернеті не є абсолютною й може бути розкрита у випадках загрози громадському порядку, захисту прав інших осіб;
- права людини можуть бути реалізовані тільки в житті поза Інтернетом, а не в Інтернеті;
- на своїй сторінці я можу писати й розміщувати все, що завгодно

(включаючи образи та висловлювання ненависті), бо це моя свобода слова;

- права людини в Інтернеті належать кожній людині;
- право на освіту в Інтернеті я можу реалізовувати щодня, навчаючись, наприклад, на онлайн-курсах;
- свобода слова – це найголовніше, навіть якщо я зачіпаю права людини іншої особи;
- приватні кампанії в Інтернеті зобов'язані поважати права людини;
- діти та молодь мають право на особливу увагу й допомогу під час роботи в Інтернеті;
- кожен користувач має право знати й розуміти, як його дані обробляють в Інтернеті.

19. Обери продовження фрази «Мені подобається, що тепер завдяки Інтернету я можу...» (необмежена кількість варіантів):

- брати участь у голосуванні щодо проведення заходів у школі;
- брати участь в обговоренні ініціатив у нашому місті/селі/області/країні/світі;
- брати участь в оцінюванні роботи сайтів/будь-яких кампаній/товарів тощо;
- організувати голосування та обговорення будь-чого, що стосується мене та моїх однолітків;
- створювати пости/фото/відео, що підіймають місцеві проблеми та спонукають до обговорення;
- привертати уваги до питань, що мене турбують;
- твій варіант.

20. Твоє ставлення до здоров'я, пов'язане з використанням цифрових пристроїв та Інтернету, можна охарактеризувати такою фразою (обери один варіант):

- моє здоров'я – то моя справа; коли щось заболить, тоді і займатимусь цим питанням;
- я постійно шукаю інформацію для покращення стану мого

здоров'я під час роботи з цифровими пристроями;

я розповідаю близьким/друзям про те, як безпечно для здоров'я користуватись Інтернетом;

твій варіант.

21. Яке твердження описує твоє ставлення до механізмів захисту прав людини, що були порушені онлайн? (обери один варіант):

якщо права людини порушені в Інтернеті, я можу отримати підтримку й захист;

якщо права людини порушені в Інтернеті, я не можу це довести і отримати підтримку;

чесно кажучи, я нічого про це не знаю.

Дякуємо за твої відповіді!